ISSN 1103-1115

Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi

Sociology of Education and Culture Research Reports

Nr 64

Forskning om rekrytering till högre utbildning i de nordiska länderna, 2010–2021

En kunskapsöversikt

André Bryntesson & Mikael Börjesson

Rapport skriven på uppdrag av Universitetskanslersämbetet

SEC, Uppsala universitet
http://www.skeptron.uu.se/broady/sec/

Oktober 2021

UPPSALA
UNIVERSITET

S E C Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, Uppsala universitet
(Sociology of Education and Culture)

URL www.skeptron.uu.se/broady/sec/
Tel. vx +46 (0)18 4710000
Postadr. Donald Broady, SEC, Sociologiska institutionen,
Uppsala universitet, Box 624, 75126 Uppsala
Redaktörer för serien Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi /SEC Research Reports:
Mikael Börjesson & Donald Broady

Den här rapporten har skrivits av André Bryntesson och Mikael Börjesson vid Uppsala universitet på uppdrag av Universitetskanslersämbetet (UKÄ) som en del av ett regeringsuppdrag att utvärdera lärosätenas arbete med breddad rekrytering. André Bryntesson har som försteförfattare stått för merparten av rapportarbetet.

Beställare av rapporten är Heléne Fröborg och Fredrik Svensson vid UKÄ. Rapportens innehåll, inklusive eventuella felaktigheter, står författarna själva för. Slutsatser och ställningstaganden avspeglar inte nödvändigtvis UKÄ:s hållning i frågorna.

André Bryntesson & Mikael Börjesson
Forskning om rekrytering till högre utbildning i de nordiska länderna, 2010–2021.
En kunskapsöversikt
Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi / SEC Research Reports, 64
Oktober 2021
ISSN 1103-1115

© Författarna och Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC), 2021

Innehåll

INLEDNING 5

DEN TRADITIONELLA KVANTITATIVA FORSKNINGEN 7
Teoretiska utgångspunkter 7
Den nationalekonomiska och policyorienterade forskningen 7
Den kvantitativa sociologin 8
Metoder 9
Sambandsanalys utifrån de nordiska befolkningsregistren 9
Linjära, aggregerade eller finfördelade mått på social bakgrund och utbildning 9
Föräldrar, utökad familj eller uppväxtmiljö 10
Resultat 10
Kopplingen mellan social bakgrund och utbildningslängd har avtagit över tid 10
Föräldrarnas utbildningslängd är kanske otillräckligt mått på social bakgrund 11
Skolprestationer förklarar fortfarande en stor del av utbildningsojämlikheterna 12
Utbildningstyp har delvis ersatt utbildningslängd som indikator på sociala skillnader 12
Även de med olika bakgrund men samma skolprestationer gör olika utbildningsval 13
Gymnasieskolans utformning kan påverka övergången till högre utbildning 14
Olika system för antagning och urval kan påverka rekryteringen på olika sätt 15
Studiemedelsystem kan påverka hur olika grupper prioriterar mellan studier och arbete 16

DEN (UTBILDNINGS-)SOCIOLOGISKA BOURDIEU-TRADITIONEN 17
Teoretiska utgångspunkter 17
Metoder och material 18
Resultat 19
En högre utbildning strukturerad av kön och socialt ursprung 19
Expansionen av den högre utbildningen har inte förändrat de övergripande mönstren 20
Samhällets övre skikt influerar utbildningssystemets värdehierarkier 21

DEN UTBILDNINGSVETENSKAPLIGA IDENTITETSFORSKNINGEN 24
Teoretiska utgångspunkter 24
Metoder 24
Resultat 24
Unga hämtar information och bekräftelse från sin sociala omgivning 24
Det finns stor variation i otraditionella studenters förhållande till högre utbildning 25
STEM-utbildningar och dess rekrytering har varit föremål för många studier 26

TVÄRGÅENDE ANALYTISKA KATEGORIER OCH YTTERLIGARE TEMAN 27
Kön 27
Kön används ofta ateoretiskt, andra gånger i kombination med olika teorier 27
Minskade könsskillnader tack vare kvinnors intåg på manliga områden 28
Egenskaper hos mödrar påverkar döttrarnas utbildningslängd 28
Olika förhållningssätt hos män respektive kvinnor i minoritet 29
Utländsk bakgrund 29
En administrativ kategori som ibland kombineras med teoretiska begrepp 29
Att vara andra generationens invandrare är förknippat med positiva *sekundära effekter* 29
Kvalitativa studier av *invandrardriv* och betydelsen av nya och gamla hierarkier 30
Olika referensramar, låga förväntningar och utanförskap 30
Geografi 31
Geografiska avstånd kan ses som kostnad i beslutskalkyler 31
Oppositionen mellan stad och landsbygd är framträdande 31
Funktionsnedsättningar 32
Administrativa, medicinska eller relationella definitioner av funktionsnedsättningar 32
Bristen på universell utformning ställer studenter och anställda inför svåra dilemman 32
Intersektionella perspektiv 33
Utlandsstudier 33

SAMMANFATTNING OCH DISKUSSION 34
Rapportens tema är mångvetenskapligt 34
Utbildningsexpansionen har både ökat jämlikhet och förstärkt skillnader 34
Ojämlikhetsmekanismer aktualiserar filosofiska frågor om rättvisa 36
Både behov av och problem med mer finfördelade analyser 38
Är den högre utbildningen egentligen mycket mer än bara undervisning? 38
Svårt att skapa ett jämlikt utbildningssystem utifrån ojämlika uppväxtvillkor 39

REFERENSER 39
Korpuslitteratur 40
Referenslitteratur 44

Inledning

I denna rapport gör vi ett försök att sammanfatta, klassificera och analysera forskning om breddad rekrytering och snedrekrytering till den högre utbildningen i Norden som publicerats 2010 eller senare. Språkligt består underlaget av publikationer på svenska, engelska, danska och norska.

Uppdragets tidsbegränsning har gjort det nödvändigt med vissa avgränsningar. Vi konstaterade tidigt att ett angreppssätt med utgångspunkt i databaser och centrala sökord resulterade i en ohanterligt stor mängd litteratur att gå igenom under den tid vi hade till vårt förfogande. Det finns med andra ord mycket forskning av relevans för frågor om ojämlikhet i högre utbildning. Som ett pragmatiskt gränsdragande valde vi att utgå från några centrala forskningsmiljöer och via dessa fånga in publikationer om snedrekrytering och breddad rekrytering till den högre utbildningen. Miljöerna rör sig om Institutet för social forskning (SOFI) vid Stockholms universitet, Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering (IFAU) och Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC) vid Uppsala universitet, Research Unit for the Sociology of Education, (RUSE) vid Åbo universitet, det nordiska forskningsnätverket Nordic Fields of Higher Education (NFHE) och pedagogiska miljöer vid Stockholms, Göteborgs, Umeå och Köpenhamns universitet. Några ytterligare studier lades till i efterhand för att komplettera det initiala urvalet.

Det slutliga urvalet resulterade i en kunskapsöversikt vars tyngdpunkt ligger inom sociologi, utbildningssociologi och nationalekonomi kompletterat med pedagogik, didaktik och statsvetenskap. Materialet domineras av diverse kvantitativa studier, men även kvalitativa studier förekommer. Rapporten bygger på studier och analyser gjorda i de nordiska länderna, med starkast betoning på Skandinavien och Sverige. Överlag baseras kunskapsöversikten på den typ av forskning från vetenskapliga publikationer eller forskningsinstitut som utgör underlag för policydokument och politiska beslut på området. Det är orimligt att tro att vår egen hemvist i utbildningssociologin inte i någon mån skulle färga framställningen, eftersom det är det fält vi känner till bäst. Även om det finns mycket forskning utöver den som vi här gått igenom, är vår förhoppning ändå att vi fångat centrala stråk i litteraturen som kan ge en översikt av fältet och den kunskap som genererats där.

De cirka 130 artiklar som samlades in lästes översiktligt (i huvudsak sammanfattning, data och diskussion) och kodades utifrån nyckelord för metod, analyskategorier och teoretiskt ramverk. På så sätt kunde ett antal huvudsakliga forskningsspår identifieras. Utifrån en närmre läsning av valda verk och avsnitt sammanställdes därefter centrala diskussioner och resultat inom respektive forskningsspår, och de diskuteras i rapporten utifrån illustrativa exempel på publikationer.

En grundläggande princip för vår framställning är utgångspunkten i vetenskapliga traditioner. Med en vetenskaplig tradition menar vi den helhet som forskningsfrågor, teorier och begrepp, metoder och forskningstekniker, empiriska material och analyser samt resultat utgör. Tanken är här att det finns en viss typ av frågor som går att ställa inom en specifik tradition. Det innebär att det etableras en arbetsdelning mellan olika traditioner, discipliner och subdiscipliner. Forskningsfrågorna hänger samman med de teorier och system av begrepp som finns inom traditionen. Mer eller mindre explicit leder teorin till att driva på forskningen. Ibland stämmer inte verkligheten med teorin och nya begrepp behöver utvecklas, teorin modifieras och utvecklas. De metoder som används är ofta utformade så att de ska ge svar på de frågor som ställs. Forskningstekniker är de medel med vilka metoderna realiseras, och de sätter också gränser för vilka resultat som kan erhållas. Det empiriska underlaget är på motsvarande sätt tydligt förknippat med traditionen. Kvantitativa traditioner är beroende av goda statistiska material. Historiska traditioner bygger på arkiverade material. Och så vidare.

Traditioner odlas över tid. De finns förgrundsgestalter, företrädare, förvaltare och förnyare. Traditionerna har vanligen ett nationellt ursprung, men de mer framgångsrika traditionerna får inte sällan en större geografisk räckvidd. Mycket av den forskning om rekrytering till högre studier som bedrivs i de nordiska länderna har som vi ska se sina rötter annorstädes. Samtidigt ger nordiska forskare viktiga bidrag till de traditioner och forskningsfält de tillhör. När traditioner utvecklas över tid och plats växer de, vilket gör att det med tiden ackumuleras väldigt många resultat inom ramen för en viss tradition med

konsekvensen att det blir svårt för en enskild forskare att överblicka den egna traditionen. Detta föder i sig en ökad grad av specialisering och behov av översiktsverk. Ytterligare en utgångspunkt är att traditioner bör förstås i relation till varandra. De utvecklas i förhållande till varandra och intar vanligen tydligt skilda positioner längs med centrala dimensioner för vetenskapen, såsom förhållandet mellan individ–samhälle, objektivistiska–subjektivistika förhållningssätt, kvantitativa och kvalitativa studier, strukturella och tolkande ingångar, etcetera. Vetenskapliga traditioner och discipliner är inte synonymer. En disciplin rymmer vanligen många traditioner, och traditioner sträcker sig ofta över många discipliner. Samtidigt har många traditioner sina tydliga tyngdpunkter i vissa specifika discipliner. Vi försöker hålla isär discipliner och traditioner så gott det går i texten nedan. Inom respektive tradition gör vi en ytterligare uppdelning i teorier och utgångspunkter, metoder och material samt resultat, vilket svarar mot det sätt som många vetenskapliga publikationer disponeras och struktureras.

Vi har alltså låtit vetenskapliga traditioner vara styrande för hur vi presenterar forskningen om rekrytering till högre utbildning i de nordiska länderna. Även om det inte är en heltäckande bild är ändå ambitionen att vi ska få med de mest utmärkande dragen.

Genomgående i framställningen är också att vi diskuterar hur utbildning och sociala grupper definieras. Detta är stor betydelse för de resultat som erhålls.

Den traditionella kvantitativa forskningen

Teoretiska utgångspunkter

Eftersom de olika teoretiska ramverken och analysverktygen i litteraturen i hög grad svarar mot forskarnas disciplinära hemvist gör vi en uppdelning av traditionerna efter disciplin.

Den nationalekonomiska och policyorienterade forskningen

Viss litteratur, särskilt inom nationalekonomi, diskuterar framför allt sina studier och dess resultat utifrån mer vardagliga och explicit normativa föreställningar om jämlikhet och rättvisa (se exempelvis Björklund & Jäntti, 2012). Ibland motiverar man studierna med hänvisning till meritokratiska ideal[1] eller allmänna uppfattningar om att ansträngningar och val kan separeras från det som är ärvt, och att det finns en större acceptans för ojämlikheter grundade på val och ansträngning (M. Lindahl m.fl., 2012). Det finns således i regel mer eller mindre önskvärda utfall, och forskningen motiveras ofta av dess nytta som underlag för politiska beslut, exempelvis gällande investeringar och prioriteringar i utbildningssystemet (Holmlund m.fl., 2011). Ofta sällar sig dock studierna till andra studier av samma eller mycket närliggande frågeställningar, och motiveras då främst utifrån syftet att förbättra eller komplettera tidigare studier metodologiskt. Frågeställningarna är därför mycket specifika.

Björklund och Jäntti (2020) har kartlagt fyra spår inom framför allt nationalekonomin som trots samma forskningsobjekt – hur uppnådd utbildningsnivå varierar med familjebakgrund – utgjort helt separata litteraturströmningar. Den strömning de kallar *intergenerationell mobilitet* intresserar sig för att beskriva korrelationen mellan föräldrarnas inkomst eller utbildning, och utfallet för barnen. En hög korrelation innebär en låg rörlighet mellan generationer och vice versa. Den andra strömningen är den som säger sig söka *kausala* samband mellan specifika aspekter hos föräldrarna, såsom inkomst eller utbildning, och utfallet för barnen i vuxen ålder. Man vill alltså isolera och belägga sambandet mellan exempelvis fädernas och barnens utbildningsnivå, inte nöja sig med en statistisk korrelation. Den tredje strömningen undersöker *syskonkorrelationen* i exempelvis uppnådd utbildningsnivå för att på så sätt fånga effekten av familjen och uppväxtmiljön i dess helhet, något som med andra metoder kan vara svårt att fånga. Den korrelation som kan påvisas mellan syskon vad gäller exempelvis uppnådd utbildningsnivå kan ses som ett mått på andelen av den totala ojämlikheten som kan härledas till faktorer som delas av syskon, det vill säga uppväxtmiljön i bred bemärkelse och åtminstone en viss andel gener. Studier av tvillingar, eller specifikt enäggstvillingar, är en undergrupp till denna strömning, där syskonen inte bara delar uppväxtmiljö utan är födda samtidigt och i fallet med enäggstvillingar även delar genetisk uppsättning. Slutligen finns en strömning i forskningslitteraturen som utifrån tanken om *lika möjligheter (eng. equality of opportunity)* försöker separera den del av ojämlikheten i utfall (exempelvis utbildning) som kan sägas bero på omständigheter som individen inte kan hållas ansvarig för, från den ojämlikhet som de menar beror på individuell ansträngning.

Inom respektive strömning finns givetvis ytterligare distinktioner, och kategoriseringen ovan är en renodling. Inom den litteratur som letar kausala mekanismer listar exempelvis Holmlund och andra (2011) tre strategier. Det finns de som undersöker skillnader i utbildning mellan enäggstvillingar (gemensamma gener), och använder skillnaden i deras föräldrars utbildning för att identifiera effekten på deras barn. Andra studier studerar adoptivbarn, där man kan utesluta den genetiska överföringen av förmågor och egenskaper. Slutligen tar de upp det som kallas *instrumentell variabel* (eng. *instrumental variable*, förkortat IV), där man jämför liknande individer som antingen utsätts eller inte utsätts för påverkan från en yttre händelse såsom en skolreform.

[1] Meritokrati innebär att enbart människors förmågor avgör utfallet, exempelvis vem som antas till en utbildning. "[A] perfected meritocracy is one where inequalities are precisely matched to abilities – it is a society where inequalities are justly unequal." (Allen, 2011, s. 371).

Inom den kvantitativa forskning som sker framför allt inom nationalekonomi, men i viss mån även inom statsvetenskap och sociologi, används ofta specifika modeller av samband, exempelvis modeller för vilka olika mekanismer som gör att bostadsområdet påverkar dem som växer upp där (L. Lindahl, 2011), snarare än breda teoretiska ramverk. De teorier som återfinns är ofta specifika och ämnade för att prövas utifrån hypoteser, exempelvis ifall familjer satsar mest resurser på de mest begåvade syskonen (teori 1) eller om de strävar efter att jämna ut skillnader mellan syskon (teori 2). Dessa teorier kan prövas genom att man jämför syskon i resursstarka respektive resurssvaga hem som har olika goda förutsättningar att påverka sina barn i den ena eller andra riktningen (Grätz m.fl., 2021). Den modell som forskningen om intergenerationell rörlighet ofta refererar till (Becker & Tomes, 1986) utgår från antaganden om nyttomaximerande föräldrar som fokuserar på de egna barnens bästa. Modellen betraktar enligt Björklund och Jäntti (2012) många effekter av familjebakgrunden som exogena (utanför modeller) eller rent mekaniska. Bristen på bredare teoretiska perspektiv inom denna kvantitativa tradition är något som vissa inom fältet därför har påpekat och problematiserat (Björklund & Jäntti, 2012; Bredtmann & Smith, 2018). Till skillnad från andra delar av forskningen om social snedrekrytering och ojämlikhet i utbildningssystemet bygger dock denna typ av forskning på att modellerna eller teorierna faktiskt testas eller ställs emot varandra. I den övriga litteraturen som diskuteras nedan används teorierna framför allt för att motivera metodologiska val eller för att tolka resultaten.

Som alternativ till teoretiska utgångspunkter utgår vissa studier explicit från politiska målsättningar, vilket gör att studierna liknar utvärderingar (Avdic & Gartell, 2011; Hall, 2012; Hovdhaugen m.fl., 2020; Opheim, 2011; Strömbäck Hjärne, 2020). Utvärderingsansatsen är även den explicit normativ, men i stället för allmänna föreställningar om rättvisa, jämlikhet eller meritokrati utgår den från mer konkreta politiska målsättningar. Utfallet är önskvärt i den mån dessa målsättningar närmas eller uppnås.

Den kvantitativa sociologin

Det finns många kvantitativa sociologiska studier som metodologiskt sett ligger nära de nationalekonomiska och statsvetenskapliga, men som i regel utgår från vissa mer teoretiska begrepp och tar utgångspunkt i sociologiska traditioner och företrädare. Det är inte alltid de utgår från teorier byggda på antaganden om rationella val och nyttomaximering.

Ett vanligt teoretiskt ramverk i studier av social rörlighet mellan generationer är den franske sociologen Raymond Boudons (1974) distinktion mellan så kallade *primära* och *sekundära effekter* (eng. *primary and secondary effects*). *Primära effekter* kan sägas syfta på den sociala bakgrundens effekt på förmågor eller skolprestationer (betyg eller tester), medan *sekundära effekter* handlar om den sociala bakgrundens påverkan på utbildningsval givet betygen eller testresultaten (Brännström & Stenberg, 2021; Erikson, 2020; Jackson & Jonsson, 2020; Rudolphi, 2013; Thomsen, 2021). *Primära effekter* innefattar med andra ord både genetiska och sociala faktorer som bidrar till skillnader i skolprestationer mellan olika samhällsgrupper, medan *sekundära effekter* handlar om att personer med samma förmågor eller skolbetyg ändå tenderar att välja olika utbildningsvägar beroende på vilken social bakgrund de har. Den sociala snedrekryteringen till högre utbildning beror på båda dessa effekter. Analyser som belägger *sekundära effekter* bidrar till att tydliggöra att den sociala snedrekryteringen inte enbart är ett resultat av skillnader i förmågor mellan olika sociala grupper. Eftersom *sekundära effekter* går att påverka i något högre ålder (jfr Rudolphi, 2013) är det i regel dessa som blir föremål för insatser för att åstadkomma en jämnare social rekrytering till den högre utbildningen.

I Boudons (1974) sociologiska ramverk ses *sekundära effekter* som utslag av kostnadskalkyler, det vill säga att olika samhällsklassers skilda utbildningsval beror på att kostnadskalkylerna skiljer sig åt. Detta ramverk som vilar på antaganden om rationella val har vidareutvecklats av andra (Breen & Goldthorpe, 1997) med ett bärande antagande om att familjer framför allt strävar efter att barnen ska uppnå minst samma hierarkiska klassposition som föräldrarna. Det viktigaste är alltså att undvika att falla nedåt i klasshierarkin. Teorin förklarar alltså *sekundära effekter* med att det är betydligt viktigare för högre socioekonomiska gruppers barn att uppnå en hög utbildningsnivå (Hansen, 2011; Karlson, 2014). För lägre socioekonomiska grupper är den upplevda nyttan av högre utbildning lägre, och därför blir det mer sällan värt det i relation till risken att misslyckas om man söker sig högre upp i utbildningssystemet. I detta frekvent använda teoretiska ramverk förkastas ortodoxt sett förklaringar som förutsätter olika klasskulturer eller hänvisar till omedvetna drivkrafter eller vanemässiga handlingar. Det är dock inte ovanligt att studier kombinerar sådana perspektiv eller förklaringsmodeller (se exempelvis Helland & Wiborg, 2019). Av relevans för klassbaserade kostnadskalkyler är också Brännström och Stenbergs (2021)

påpekande om att klassresor kan vara förknippade med en kostnad i termer av att glida ifrån sin familj och sina vänner om man väljer en avvikande utbildningsväg.

Ytterligare en teoretisk idé som återkommer i kvantitativa sociologiska studier är tanken om utbildning som en *positionsvara* (eng. *positional goods*) (Thomsen, 2015), dvs. att dess värde består av den fördel den ger den utbildade gentemot andra personer, snarare än i dess utbildningsmässiga innehåll. I takt med att utbildningssystemen expanderat har utbildningens värde urholkats (jfr Bourdieu, 1984; Collins, 1979; Melldahl, 2015). En viss högre utbildning var därför värd ofantligt mycket mer i mitten av 1900-talet när den var en elitutbildning, jämfört med samma utbildning i dag när den är en mass-utbildning.

En nära relaterad teori är den om *effectively maintained inequality* (förkortat EMI, ung. *effektivt upprätthållen ojämlikhet*) (Lucas, 2001), som bland andra Hällsten (2010) och Thomsen (2015) utgår ifrån. Den stipulerar att privilegierade grupper har förmågan att upprätthålla en konstant relativ fördel för sin avkomma i utbildningssystemet. Endast när en viss utbildningsnivå har blivit i princip universell eller mättad bland privilegierade grupper kommer enligt teorin någon utjämning att kunna börja ske i takt med att underrepresenterade grupper bereds plats. I reaktion till denna utbildningsinflation kommer dock privilegierade grupper i stället att börja förflytta sig vertikalt till de skolor, lärosäten eller program som säkrar deras fortsatta relativa fördel.

EMI-teorin är i sin tur nära relaterad till konceptet *social closure* (ung. *social stängning*) som används i flera studier (Andrade & Thomsen, 2017; Strømme & Hansen, 2017; Thomsen, 2015, 2018). Konceptet innebär att privilegierade och inte minst utbildningsstarka grupper eller professioner monopoliserar tillträdet till attraktiva positioner. Det gör de exempelvis genom att bidra till att sätta höga krav för att bli antagen till eller klara av utbildningarna som ger tillträde till positionerna, samtidigt som de utrustar sina barn med just den typ av tillgångar och förmågor som krävs för att komma in på och klara av utbildningarna. Studier som utgår från eller testar EMI-teorin undersöker exempelvis fördelningen av sociala grupper mellan olika lärosäten och utbildningar samt utbildningarnas framtida avkastning, eller vad som händer med den sociala snedrekryteringen när utbildningssystemen expanderar.

Metoder

Sambandsanalys utifrån de nordiska befolkningsregistren

Den kvantitativa forskningen har en dominerande skolbildning baserad på sambandsanalys, där enskilda variablers korrelation analyseras under konstanthållande av andra variabler. Analysen undersöker med andra ord om och i vilken mån den beroende variabeln, exempelvis barnens antal år i utbildning, uppvisar en samvariation med bakomliggande så kallade oberoende variabler såsom föräldrarnas utbildningsnivå, inkomst eller yrke. Samtidigt konstanthåller man ofta ytterligare oberoende variabler som kan vara korrelerade med både den beroende och oberoende variabeln. På så sätt försöker man isolera effekten av en enskild oberoende variabel på den beroende variabeln.

Denna skolbildning representeras av nationalekonomer och statsvetare liksom kvantitativa sociologer. Underlaget är i regel de otroligt rika nordiska befolkningsregistren, men i vissa fall också mycket stora flergenerationsregister där syskon eller tvillingar kan studeras. Exempel på metoder inom denna skolbildning är OLS-regression där den beroende variabeln bör anges på en kontinuerlig intervallskala (Amin m.fl., 2015; Andrade & Thomsen, 2018; Björklund & Jäntti, 2012; Hermansen, 2016; Holmlund m.fl., 2011; M. Lindahl m.fl., 2012), binomial logistisk/probistisk regression där den beroende variabeln bara kan anta två olika kategoriska värden (Haley, 2020b; Thomsen, 2015) eller multinomial logistisk regression där den beroende variabeln kan anta fler än två kategoriska värden (Andrade & Thomsen, 2018; Haley, 2020a; Helland & Wiborg, 2019; Strømme & Hansen, 2017; Thomsen, 2015).

Linjära, aggregerade eller finfördelade mått på social bakgrund och utbildning

En aspekt som varierar i litteraturen är vilket mått man använder för social bakgrund, såsom föräldrarnas utbildning, inkomst, klass eller status (jfr Erikson, 2016). Klassbegreppet används på olika sätt i olika studier, och utgår från status, inkomst eller utbildning snarare än utifrån förhållandet till produktionsmedlen. Inom den traditionella kvantitativa sociologin används det i regel för att i en dimension separera

hierarkiskt ordnade grupper utifrån exempelvis yrke (Bukodi m.fl., 2014; Erikson, 2016; Thomsen m.fl., 2013) eller utbildning (Berggren, 2013; Thomsen, 2021).

Vad gäller just utbildning är frågan hur den i sin tur mäts, både hos föräldrar och barn. Andrade och Thomsen (2017) urskiljer tre huvudsakliga linjer. Den första behandlar utbildning som en endimensionell intervall- eller kvotskala, och mäter exempelvis antal år i utbildning eller ekonomisk avkastning på utbildning. Sådana mått går sedan att använda som beroende variabler i exempelvis OLS-regressioner och är därför vanligt förekommande i exempelvis nationalekonomiska studier. Den andra linjen aggregerar olika typer av utbildning i ett hierarkiskt system (ordinalskala). Man talar därför om utbildningstyper eller utbildningsnivåer, och skiljer ibland lägre former av högre utbildning (högskoleutbildningar eller motsvarande) från högre (universitetsutbildningar). Detta mått är vanligt i den kvantitativa sociologin.

Det tillvägagångssätt som Andrade och Thomsen (2017) själva argumenterar för i sin artikel är att disaggregera utbildningar såväl vertikalt (utbildningsnivå) som horisontellt (ämnesområde). Denna mikroklass-analys är nära förknippad med Bourdieus utbildningssociologi (se avsnittet om den utbildningssociologiska Bourdieu-traditionen nedan) samt teorier om *social closure*. Andrade och Thomsen menar att utbildningsexpansionen och utbildningsinflationen gjort att den sociala reproduktionen i allt högre grad sker via horisontella distinktioner inom utbildningssystemet. Dessutom kan det finnas mönster där barnen via föräldrarna socialiseras in i olika yrkeskulturer och därför senare reproducerar föräldrarnas specifika yrken. Båda dessa aspekter döljs i analyser som utgår från något av de andra sätten att mäta utbildning, vilket riskerar att leda till att ojämlikheten i utbildningssystemet underskattas.

En kritik som Erikson och andra (2012) utifrån svenska data riktat mot mikroklassanalyser i studier av social reproduktion är att de inte alltid på ett tillfredställande sätt kan förklara social mobilitet, det vill säga när föräldrarnas yrkesgrupp *inte* reproduceras av barnen. Där fångar i stället en mer aggregerad analys en större del av de rörelser som sker, eftersom föräldrarnas klassposition oftare reproduceras än deras specifika yrke. Dessutom sker mikroklass-reproduktion främst i far–son-relationen, och mycket mer sällan för döttrar i relation till någon av föräldrarna, något som Andrade och Thomsen bekräftar (2017). Det understryker också hur det kan vara viktigt att analysera söner och döttrar separat när social reproduktion studeras.

Föräldrar, utökad familj eller uppväxtmiljö

De flesta studier av social mobilitet mellan generationer och snedrekrytering till högre utbildning tar bara hänsyn till just barnens eller studenternas föräldrar. Det finns dock vissa studier som inkluderar någon form av utökad familj genom att ta hänsyn även till mor- och farföräldrar (Björklund & Jäntti, 2020; Bredtmann & Smith, 2018; Hansen, 2011) eller som går tillbaka ännu fler generationer (M. Lindahl m.fl., 2012). Sådana studier fångar då upp mer av uppväxtmiljön, vilket i ännu högre grad görs i olika former av syskonkorrelationsstudier som fångar upp effekten av alla de faktorer som syskon delar (Wiborg & Hansen, 2018).

Resultat

Kopplingen mellan social bakgrund och utbildningslängd har avtagit över tid

Ur ett makroperspektiv är större ekonomiska skillnader i allmänhet förknippade med mindre social mobilitet. Detta samband har även påvisats i Sverige och förklaras här på mikronivå framför allt av sambandet ”mellan fäders inkomst och deras söners kognitiva och icke-kognitiva förmågor samt utbildningslängd” (Brandén, 2019, s. 1). Studier på makronivå av sambandet mellan social bakgrund och utbildningslängd fångar både snedrekryteringen till högre utbildning i stort och vilken typ av högre utbildning (lång eller kort) som olika sociala grupper väljer. Om korrelationen är hög mellan föräldrarnas utbildning eller inkomst och deras barns utbildningslängd, så indikerar det att det finns en betydande social snedrekrytering till de högre nivåerna av utbildningssystemet.

Enligt Holmlund och andra (2011) såg mer än hälften av den jämförelsevis svaga korrelationen (0,2–0,3) mellan föräldrars och barns utbildningslängd i Skandinavien ut att förklaras av genetiskt nedärvda förmågor, men en betydande del av den resterande effekten (miljöfaktorer) förklarades av föräldrarnas

utbildningslängd. Sammantaget var den *isolerade effekten* av föräldrars utbildningslängd på barnens utbildningslängd i Skandinavien väldigt svag (cirka 0,1). Barnen stannade alltså ett extra år i utbildning för varje tio extra år som föräldrarna utbildat sig (Holmlund m.fl., 2011). Det kan jämföras med svenska populationsstudier som enbart kontrollerar för kön och ålder. De har indikerat att ett års längre utbildning hos föräldrarna i genomsnitt ger tre månader längre utbildning för barnen (Adermon m.fl., 2016). I en analys av adoptivbarn och deras svenska adoptivföräldrar var sambandet i utbildningsnivå svagt om barnet var fött i Sverige (0,05–0,11), men ännu svagare för utlandsfödda barn (0,03–0,04) (Holmlund et al 2011). Även om föräldrarnas utbildningsnivå ser ut att vara en relevant proxy för andra faktorer, ser den potentiellt kausala effekten av just utbildningsnivå med andra ord ut att vara relativt svag. Amin och andra (2015) fann vidare att sambandet mellan föräldrars och barns utbildningslängd i Sverige försvagats över tid, och till och med var frånvarande i den yngsta undersökta kohorten, med undantag för ett positivt samband mellan mödrarnas utbildningslängd och döttrarnas.

Vissa argumenterar dock för att det är för snävt att bara undersöka intergenerationell ojämlikhet utifrån korrelationen mellan föräldrars och barns utbildningslängd. Björklund och Jäntti (2012) menar exempelvis att syskonkorrelationen på cirka 0,4 för Sverige ger en slags lägstanivå på effekten av familj och omgivning, eftersom familj och omgivning dessutom kan påverka på sätt som inte nödvändigtvis delas av syskon. Studier av social ojämlikhet mellan generationer som isolerar en enskild egenskap hos föräldrarna, såsom deras utbildningslängd, ger i stället väldigt låga effekter eftersom de utesluter den övervägande delen av de faktorer som bidrar till intergenerationell ojämlikhet. De studier som undersöker *kausala effekter* går ännu längre i sina avgränsningar. Björklund och Jäntti betonar att sådana studier inte kan tas som intyg på att ojämlikheterna är små eller obetydliga. ”Whereas the intergenerational associations provide the ’tip of the iceberg’, we are tempted to say that these causal effects can be considered ’the tip of the tip of iceberg’” (Björklund & Jäntti, 2012, s. 472).

I likhet med den negativa trenden för korrelationen mellan föräldrars och barns utbildningsländ i Sverige fann Wiborg och Hansen att syskonkorrelationen i utbildningslängd i Norge hade försvagats något över tid. Samtidigt hade dock reproduktionen av inkomstnivå och förmögenhet bestått. Minskad ojämlikhet i utbildningslängd betyder därför inte nödvändigtvis att den ekonomiska ojämlikheten minskar (Wiborg & Hansen 2018).

Den faktor som framför allt pekas ut som betydelsefull för den utjämning som skett i termer av en något försvagad korrelation mellan föräldrars och deras barns utbildningsnivå är expansionen av den högre utbildningen. Thomsen och andra (2016) undersökte sambandet mellan utbildningsexpansionen i Skandinavien och Finland 1985–2010 och den sociala snedrekryteringen till den högre utbildningen. De fann att den sociala snedrekryteringen till högre utbildning som helhet i Finland och Norge hade minskat betydligt, i Danmark marginellt och i Sverige obetydligt. Sverige hade dock vid periodens början en lägre grad av social snedrekrytering jämfört med de övriga länderna. Författarna spekulerade därför om en utbildningsexpansion främst har positiva effekter när ojämlikheterna initialt sett är stora.

Resultaten som indikerar ett försvagat samband i utbildning mellan föräldrar och barn eller mellan syskon skulle kunna tyda på en minskad ojämlikhet över tid, exempelvis tack vare utbildningsexpansionen. Det kan dock också tyda på att ojämlikhet inte längre på ett tillfredställande sätt kan mätas enbart utifrån själva längden på utbildningen, särskilt eftersom inkomstojämlikheten kan bestå trots att vi ser en utjämning i utbildningslängd.

Föräldrarnas utbildningslängd är kanske otillräckligt mått på social bakgrund

Erikson (2016) konstaterade att de starkt korrelerade måtten föräldrarnas utbildning, sociala klass (yrkesbaserad), sociala status (CAMSIS) och inkomst alla hade positiv effekt på barnens utbildningsnivå, oberoende av varandra. I statistiska modeller där man bara använder en av indikatorerna för att fånga sambandet mellan social bakgrund och barnens utbildning riskerar man därför att underskatta sambandets styrka.

Adermon och andra (2016) påpekade samtidigt att studier som bara tar hänsyn till faktorer hos just föräldrarna också riskerar att underskatta styrkan i den sociala reproduktionen av utbildning. Genom att ta hänsyn till den utvidgade familjen och analysera fyra generationer utifrån tre olika mått kunde de visa på betydligt starkare reproduktion i ojämlikhet i utbildning över generationer, jämfört med studier av enbart föräldrar och barn. Bredtmann och Smith (2018) drog också slutsatsen att mor- och farföräldrars har en effekt på barnens uppnådda utbildningsnivå, men fann att den var relativt svag. Björklund och

Jäntti (2020) menade att modellernas förklaringskraft bara ökar marginellt när man lägger till mor- och farföräldrar i den, och att det därför inte tillför så mycket.

Sammantaget pekar dessa studier på att det åtminstone finns en risk att studier av enskilda bakgrundsvariabler såsom utbildningsnivå, eller av enbart föräldragenerationen, ger underskattade mått på styrkan i den sociala reproduktionen av ojämlikhet.

Skolprestationer förklarar fortfarande en stor del av utbildningsojämlikheterna

Primära effekter benämner som sagt den del av utbildningsojämlikheterna som förklaras av att olika grupper presterar olika väl i skolan och därför får olika betyg. Ibland kan det också anges som kognitiva förmågor. De effekter av social bakgrund på utbildningsojämlikheter som förekommer utöver *primära effekter* kallas *sekundära effekter* och beskrivs ofta som effekterna grundade på val eller preferenser.

Erikson (2016) utgick från barnens högst uppnådda utbildningsnivå mätt som en skala från 1 till 8. Utifrån svenska data fann han att *primära effekter*, mätt som kognitiv förmåga utifrån ett test vid 13 års ålder, förklarade 30 procent av skillnaderna i uppnådd utbildning mellan personer med olika social bakgrund. 70 procent av skillnaderna berodde alltså på andra faktorer, såsom icke-kognitiva förmågor, preferenser och kanske geografiska faktorer.

Rudolphi (2013) undersökte något yngre ålderskohorter än Erikson och fann att *primära effekter* förklarade mellan 60 och 75 procent av den sociala snedrekryteringen till studieförberedande gymnasieprogram. Bland de som gick ett studieförberedande program förklarade *primära effekter* mätt som betygssnitt från gymnasiet i sin tur omkring hälften av skillnaderna utifrån social bakgrund i att därefter påbörja en högre utbildning och mer än hälften av skillnaden i att därefter ta examen. Medan *sekundära effekter* hade minskat något över tid kunde studien inte demonstrera någon sådan negativ trend för *primära effekter*. Rudolphi menade därför att det pekar på fortsatt ojämlikhet om inte mer görs för att utjämna sociala skillnader i förmågor tidigt i livet.

Utbildningstyp har delvis ersatt utbildningslängd som indikator på sociala skillnader

Utöver de sociala skillnader i utbildningslängd som diskuterats ovan finns även sociala skillnader i vilken *typ* av utbildning unga läser, inte minst i ljuset av den utbildningsexpansion som skett och den inflation som därmed följt (Thomsen, 2015). Rudolphi (2013) gjorde bara en grov uppdelning och fann då utifrån svenska data att utbildningslängden skiljde sociala grupper åt mer än valet mellan universitet och högskola. Mer detaljerade studier i olika länder har dock funnit tydliga horisontella skillnader och bekräftat att utbildningstyp åtminstone relativt sett blivit mer betydelsefull i takt med den minskade betydelsen av utbildningslängd.

I Norge fann Askvik (2015) tydliga horisontella skillnader utifrån social bakgrund. Studenter från studieovana hem var överrepresenterade på kortare och mer yrkesinriktade utbildningar, inte minst på högskolor, och särskilt inom områden som hade en tydlig övervikt av antingen män eller kvinnor. Könsbalanserade utbildningar var de i stället underrepresenterade på, liksom de som kunde karaktäriseras som mjuka med större fokus på språklig förmåga.

I Finland har yrkeshögskolorna (*ammattikorkeakoulu*, förkortat AMK), som utgör en väsentlig del av den högre utbildningen, en överrepresentation av de lågpresterande unga med hög socioekonomisk bakgrund samt de högpresterande unga med låg socioekonomisk bakgrund. På så sätt får högpresterande unga med hög socioekonomisk bakgrund en fördel i att ta sig in på universiteten, eftersom konkurrensen minskar där. AMK bidrar därför potentiellt samtidigt till att en högre andel från lägre socioekonomiska grupper läser en högre utbildning, och att avleda vissa unga från lägre socioekonomiska grupper från att läsa vid universiteten (Heiskala m.fl., 2021).

Thomsen (2015) fann i linje med inflationslogiken att högre socioekonomiska gruppers större sannolikhet att påbörja en högre utbildning jämfört med lägre socioekonomiska grupper hade minskat mycket kraftigt och nästan försvunnit i Danmark mellan 1984 och 2010. Samtidigt bekräftade resultaten betydelsen av horisontella skillnader, eftersom de nya studenterna med lägre socioekonomisk bakgrund i den högre utbildningen framför allt hade hamnat på mindre prestigefulla utbildningsprogram, och att högre socioekonomiska grupper fortfarande behållit sin kraftiga överrepresentation på mer selektiva utbildningar.

Den sociala snedrekryteringen till *enskilda utbildningar* hade faktiskt hållit sig relativt konstant i Danmark och Sverige, trots utbildningsexpansionen 1985–2010 (Thomsen m.fl., 2016). I Finland och

Norge hade den däremot minskat något. Thomsen och andra konstaterade att social ojämlikhet överlag verkar vara mer kopplad till specifika utbildningar än till lärosäten i de nordiska länderna, vilket skiljer dem från länder med tydliga elitinstitutioner.

Andrade och Thomsen (2017) undersökte i en senare studie mobiliteten på både makro- och mikronivå utifrån danska data. De fann att immobiliteten (tendensen att välja samma utbildningsbana som föräldern) hade hållit sig stabil och relativt hög på mikronivå, utifrån en uppdelning av den högre utbildningen i 62 olika kategorier. Framför allt för söner var det vanligt att välja samma utbildning som fadern, och mönstret var särskilt tydligt inom arkitektur, konst, juridik och medicin. De fann vidare att det var vanligare att läsa precis samma utbildning som sin förälder än att läsa en annan utbildning inom samma studieområde. Analyser som belägger studieområdesreproduktion (exempelvis en norsk studie av Helland & Wiborg, 2019) kanske i själva verket därför till övervägande del fångar en exakt reproduktion av förälderns utbildning.

Helland och Wiborg (2019) kom till snarlika slutsatser som Andrade och Thomsen, men utifrån norska data och en indelning av den högre utbildningen i 27 olika studieområden. Den sociala reproduktionen av förälderns utbildning var som starkast inom långa professionsutbildningar. För specifikt utbildningar i juridik och medicin i Norge visade Strømme och Hansen (2017) på en stark självrekrytering. Medan mindre än 1 procent av studenterna i det statistiska underlaget hade föräldrar med en utbildning i juridik eller medicin, var det mellan 10 och 20 procent av studenterna på dessa utbildningar vars föräldrar hade exakt samma utbildning. En stor del av de övriga hade föräldrar med mycket höga inkomster. Helland och Wiborg (2019) tolkade sina resultat som att det sker en form av fält- eller professionsspecifik socialisation av barnen, där bland annat professionsspecifika identiteter och värderingar överförs. Effekten av den starka sociala reproduktionen inom vissa utbildningar blir det som ibland kallas *social closure*, där inträdet blir exklusivt till vissa grupper. Liknande slutsatser drogs av Strømme och Hansen (2017).

Även de med olika bakgrund men samma skolprestationer gör olika utbildningsval

Den horisontella skiktningen i den högre utbildningen kan som tidigare nämnt inte enbart förklaras utifrån skillnader i kognitiva förmågor eller skolprestationer mellan olika socioekonomiska grupper (*primära effekter*). I en kvantitativ sociologisk studie baserad på svenska data försökte Hällsten (2010) isolera för alla bakgrundsfaktorer förutom social bakgrund, och utifrån det analysera något mer finfördelade horisontella skillnader i sökmönster till den högre utbildningen. Med andra ord ger Hällstens studie en bra indikation på så kallade *sekundära effekter*, det vill säga sociala skillnader som grundas i olika preferenser och val när betyg konstanthålls.

> Compared to individuals from service class backgrounds, individuals from manual labor class backgrounds choose programs of shorter duration with lower grade point requirements located closer to their parents' home. Children from the service class instead prefer programs with higher earnings risk and avoid non-traditional institutions. Taken together, the differences in degree choice lead to substantial differences in expected earnings levels and expected unemployment risks (Hällsten, 2010, s. 806). [F]ocusing only on the level of educational attainment, one would have concluded that the secondary effects of social background had decreased to zero (Hällsten, 2010, s. 821). [T]his article shows that horizontal segregation works through the choices of specific degrees. It may be that aggregation leads to bias and underestimation of social inequality (Hällsten, 2010, s. 846).

Hällsten varnar alltså för att ett ensidigt fokus på utbildningens längd och för aggregerade utbildningskategorier kan leda till att den sociala ojämlikheten inom den högre utbildningen kraftigt underskattas eller döljs.

Samma varning kommer från Munk och Thomsen (2018). De fann utifrån kvantitativa data att unga från den danska arbetarklassen oftare än de från högre socioekonomiska grupper valde mer yrkesinriktade och praktiska utbildningar som var relativt enkla att komma in på, även om de hade mycket höga betyg. Att även högpresterande arbetarklasstudenter hade mer instrumentella preferenser har också bekräftats utifrån intervjuer (Thomsen m.fl., 2013). Sådana *sekundära effekter* slutar dock inte när de unga blivit antagna på de utbildningar de valt. Thomsen (2021) fann dessutom att det fanns klasskillnader i examensfrekvens på såväl kandidat- som masternivå i Danmark, även vid kontroll för bland annat gymnasiebetyg. Han fann detta anmärkningsvärt, särskilt på masternivå, eftersom han menade att arbetarklasstudenter är en selekterad grupp:

> [S]tudents enrolled in a bachelor's programme are a selected group of young people, and working-class students making the transition to university are arguably even more selected than middle-class students. It is reasonable to assume that working-class students, having made it so far in the educational system, possess a range of unobserved characteristics (being highly determined, motivated, etc.). The literature would suggest that models that do not account for selection in educational transitions (caused by selection based on unobservable factors) are likely to produce downwardly biased social origin effect sizes (Thomsen, 2021, s. 7).

Thomsen (2021) visade dessutom att det var vanligt bland högre socioekonomiska grupper att de som hoppar av en utbildning i slutändan ändå tar examen från en annan.

De studenter som mot alla odds går vidare till högre nivåer i utbildningssystemet skulle alltså enligt Thomsens förväntningar ha ett starkt inre driv eller liknande som skulle kompensera för deras lägre sociala bakgrund. Sådana selektionseffekter står dock sannolikt i proportion till underrepresentationen av gruppen ifråga. Med undantag för enskilda väldigt selektiva utbildningar kanske det i de nordiska länderna är svårare att hitta tydliga exempel på selektionseffekter. Thomsen menar i alla fall att det finns skäl att tro att skillnaderna utifrån social bakgrund i någon mån underskattas, eftersom man i register-baserade studier inte kan kontrollera för exempelvis skillnader i motivation (Thomsen, 2021). Risken är alltså att man jämför mycket högt motiverade arbetarklasstudenter med mer genomsnittligt motiverade medelklasstudenter.

Så gott som alla studier av horisontella ojämlikheter i den högre utbildningen klassificerar studenternas sociala bakgrund med hjälp av egenskaper hos föräldrarna. I likhet med diskussionen om utbildningslängd kan det dock finnas skäl att inkludera en större del av familjen även i analyser av utbildningstyp. Hansen (2011) fann nämligen i Norge markanta skillnader i ungas val av olika slags högre utbildning beroende på mor- och farfädernas klasstillhörighet. Exempelvis sökte sig barn till föräldrar i ”eliten” vid kontroll för betygsnivå betydligt oftare till universitetsutbildningar och mer sällan till högskoleutbildningar om även deras mor- eller farfäder haft en elitposition. Även om det inte är klarlagt hur stor effekt tidigare generationer har på utbildningens *längd* och genom vilka mekanismer det sker, kan det alltså vara så att de också har betydelse för utbildningens *typ*.

Gymnasieskolans utformning kan påverka övergången till högre utbildning

Det finns en internationell diskussion i forskningslitteraturen om effekten av *educational tracking* (ung. *utbildningsmässig uppdelning*). I Norden handlar det i huvudsak om strukturen för gymnasieskolan eller motsvarande nivå. Det berör alltså den politiska diskussionen om huruvida yrkesprogrammen ska vara studieförberedande eller ej, samt vilken typ av studieförberedelse som erbjuds på olika program.

I Danmark har man påvisat att studieförberedande yrkesprogram efter grundskolan (en slags hybrid mellan yrkesprogrammen och de akademiska studieförberedande programmen) gör att fler unga från lägre socioekonomiska grupper går vidare och läser en högre utbildning, jämfört med om dessa studie-förberedande yrkesprogram inte hade funnits. På så sätt har de en socialt utjämnande effekt. Samtidigt är valet av ett sådant program jämfört med ett akademiskt gymnasieprogram tydligt negativt korrelerat med att påbörja en högre utbildning, och kanaliserar främst studenter till lägre nivåer av högre utbildning (ungefär motsvarande korta högskoleutbildningar). Eftersom vissa unga, inte minst från studieovana hem, som annars hade valt ett akademiskt gymnasieprogram i stället väljer de studieförberedande yrkes-programmen, minskar sannolikheten för dem att läsa en högre utbildning, särskilt på högre nivåer. För några studenter har programmen därför negativa effekter på övergången till den högre utbildningen och valet av program. På en aggregerad nivå får dock programmen fler unga från studieovana hem att påbörja en kort högre utbildning (Holm m.fl., 2013).

Det är viktigt att påpeka att det inte alltid är helt enkelt att dra slutsatser om det ena landet utifrån erfarenheter från det andra, eftersom utbildningssystemen skiljer sig åt. En studie av den svenska för-längningen av de gymnasiala yrkesprogrammen, som gjorde dem högskoleförberedande, kunde exempelvis inte påvisa någon ökning i andelen som därefter påbörjade en högre utbildning. Slutsatsen som drogs var att de som önskade byta bana innan förändringen förmodligen inte hade dragit sig för att läsa in grundläggande behörighet via den svenska vuxenutbildningen. Samtidigt ökade andelen som hoppade av gymnasiet efter förlängningen av yrkesprogrammen, särskilt bland lägre socioekonomiska grupper (Hall, 2012). Med andra ord såg förändringen utifrån studien ut att öka utbildningsojämlikheten.

Olika system för antagning och urval kan påverka rekryteringen på olika sätt

Alternativa vägar till att komma in på en högre utbildning skulle potentiellt sett kunna bidra till en minskad snedrekrytering. Tidigare studier har å ena sidan visat att högskoleprovet gynnar män och de med högre social bakgrund eftersom de oftare skriver provet fler gånger, vilket tenderar att förbättra resultatet (Björklund m.fl., 2010). Strömbäck Hjärne (2020) har å andra sidan nyligen visat att högskoleprovet ser ut att överskatta den akademiska potentialen hos de med utländsk bakgrund, trots att flera provfrågor kan anses gynna personer med svensk bakgrund. Personer med utländsk bakgrund tog färre högskolepoäng under sitt första år än vad som var förväntat utifrån deras högskoleprovsresultat. Vad det berodde på kunde författaren bara spekulera om: ”We could not provide any reasonable hypothesis for why the SweSAT would overpredict the academic achievement of students with an immigrant background and our best guess is that some aspect of higher education is discriminating against the traits generally held by this group” (Strömbäck Hjärne, 2020, s. 37). Vidare fann studien att högskoleprovets anpassning med extra tid för de med dyslexi riskerar att ge dem en orättvis fördel, eftersom högskoleprovets ordinarie tid utgör en tidspress för många utan funktionsnedsättning. Författaren betonade att detta var märkligt, eftersom prestation under tidspress inte är något som högskoleprovet uttryckligen är tänkt att mäta.

Olika typer av urvalsmetoder kan i vissa fall också påverka den sociala snedrekryteringen. Situationer där det råder hög konkurrens verkar dock i allmänhet gynna privilegierade grupper, oavsett urvalsmetod. Utifrån konceptet *social closure* studerades utfallet av olika strategier för att behålla en utbildnings exklusivitet för studier i juridik och medicin i Norge (Strømme & Hansen, 2017). De fann att rekryteringen av barn till jurister och läkare var väldigt hög till utbildningarna i juridik respektive medicin, oavsett om de byggde på en öppen antagning med stark konkurrens inom studieprogrammet, eller på begränsad antagning med höga betygsintag och därefter en låg grad av konkurrens inom studieprogrammet. I den mån en skillnad kunde skönjas såg en begränsad antagning med krav på höga betyg ut att skapa något större öppningar för sökanden vars föräldrar hade andra utbildningar eller lägre inkomster, jämfört med ett system med stark konkurrens inom programmet.

Speciella inträdesprov är ytterligare ett alternativ för urval. I Finland behöver studenter som söker sig till forskningsintensiva universitet först klara av ett inträdesprov där ofta mindre än 10 procent av provtagarna blir antagna på grund av det begränsade antalet utbildningsplatser (Isopahkala-Bouret, 2018). Sådana begränsningar kan få effekter för den sociala snedrekryteringen, eftersom de med högre socioekonomisk bakgrund i allmänhet brukar prestera bättre. Det riskerar dessutom att gynna dem med större ekonomiska medel, även i de annars ekonomiskt egalitära nordiska utbildningssystemen. I Finland bidrar nämligen privata förberedelsekurser i syfte att ta sig in på de attraktiva universitetsutbildningarna till en ökad social ojämlikhet, eftersom det finns ett tydligt samband mellan social bakgrund och vilka som deltar i förberedelsekurserna, samt i vilken mån föräldrarna betalar för deltagandet. Högre socioekonomiska grupper gynnas i båda dessa avseenden (Kosunen et al 2020). Sådana förberedelsekurser undviks om man i stället baserar urvalet på exempelvis gymnasiebetyg, även om exempelvis privat läxhjälp då kan användas i liknande syften.

Det finns också möjlighet att ge en explicit fördel till vissa grupper i urvalsprocessen. I Norge används olika typer av extrapoäng vid antagningen till den högre utbildningen. Exempelvis ges extrapoäng för ålder. En studie av antagningen till psykologprogrammet, läkarprogrammet, rättsvetenskap och grundskollärarutbildningen visade hur det gjorde det närmast omöjligt för unga studenter att komma in på attraktiva utbildningar som psykolog- och läkarprogrammet, samtidigt som studien fann att äldre studenter i regel lyckades något sämre med sina studier. Å andra sidan betonade vissa av studiens respondenter i undersökningens intervjudel att det kan vara en fördel att ha mer livserfarenhet och en högre mogenhetsgrad när man går in i vissa yrken (Hovdhaugen m.fl., 2020).

Vissa norska utbildningar ger även särskilda könspoäng till personer vars kön är underrepresenterat vid utbildningen. Samma studie fann att dessa tycktes fungera väl utifrån intentionen att öka andelen av det underrepresenterade könet, och författarna menade att systemet med fördel skulle kunna utökas till fler utbildningar och eventuellt andra typer av underrepresenterade grupper (Hovdhaugen m.fl., 2020).

Utöver metoderna ovan görs i vissa länder eller på vissa lärosäten ett urval utifrån en mer kvalitativ bedömning, exempelvis motivationsbrev eller intervjuer. I Danmark har Thomsen (2018) visat hur subjektiva evalueringar av sökande gynnar privilegierade studenter. Undersökningen av den sociala selektiviteten i den så kallade kvot 2-antagningen vid 18 utbildningar med hög attraktivitet visade att ju mer subjektiv bedömningen var (exempelvis en individuell presentation), desto mer socialt selektiv blev

antagningen. Vissa program uppvisade en kraftig självrekrytering i kvot-2-antagningen, dvs. att barn till föräldrar med samma utbildning såg ut att gynnas. Det skulle kunna vara en indikation på en yrkesspecifik socialisering för barn till föräldrar med vissa yrken. En dansk studie som specifikt undersökte antagningen till läkarprogrammet bekräftade också att mer kvalitativa alternativ till betygsbaserat urval inte ledde till någon breddad rekrytering (O'Neill m.fl., 2011).

I en svensk myndighetsutvärdering hade lokalt beslutade urvalsgrunder, som ungefärligt motsvarar danska kvot 2, i stället en socialt utjämnande effekt utan några negativa effekter på studieprogressionen (Sundin & Brundell, 2021). I den svenska studien undersöktes dock antagningen på en större blandning av utbildningar, inte bara högt eftertraktade sådana. Det är med andra ord möjligt att effekterna av mer kvalitativa urval på den sociala selektiviteten beror på de specifika urvalsmetoderna som utnyttjas och vilken typ av utbildning de används på.

Studiemedelsystem kan påverka hur olika grupper prioriterar mellan studier och arbete

En aspekt som gör de nordiska utbildningssystemen särpräglade i relation till många andra länder är den överlag obetydliga roll som ekonomiska resurser spelar. En viktig del i detta är de relativt frikostiga studiemedelssystem som finns. Utformningen av dessa system har dock konsekvenser för människors handlande.

Avdic och Gartell (2011) fann att den svenska studiemedelsreformen från 2001 – som innebar en ökad bidragsdel, striktare återbetalningsregler och ett högre fribelopp – påverkade olika socio-ekonomiska grupper på olika sätt. Medan studenter från akademiska hem ökade sin studietakt, var studietakten för studenter från studieovana hem oförändrad. När de delade upp grupperna utifrån deras studiefinansiering fann de att de studenter från studieovana hem som finansierade sig med enbart studiebidraget eller med höga arbetsinkomster hade ökat sin studietakt. Däremot hade studietakten minskat för studenter från studieovana hem som finansierade sina studier med lån eller mindre arbets-inkomster. Med andra ord kan studiemedelssystemets utformning interagera med olika gruppers låneaversion och beroende av arbetsinkomst.

Opheim (2011) studerade den norska studiemedelsreformen från 2002. Reformen innebar att bidrags-delen i studiemedlet gjordes villkorad på studieprogressionen, samtidigt som både bidragsdelen och den totala studiemedelssumman ökades. Studiemedlet gavs därför initialt uteslutande som lån, men om studentens studieprogression vad god kunde upp till 40 procent av lånet omvandlas till bidrag. Samtidigt höjdes fribeloppet så att högre inkomster kunde tillåtas utan att bidragsdelen minskades, och inkomst-gränsen för att få fullt lån togs bort helt och hållet. I stället för att undersöka studietakten eller förseningens längd undersöktes utfallet i form av en binär variabel som indikerade om studenten var försenad i sina studier eller inte. Arbete mättes i timmar per vecka, medan ytterligare en analys gjordes utifrån studenternas svar på frågan om deras attityd till återbetalning av studielånen hade påverkat deras studieprogression. Studien fann ingen effekt på studieförseningar, trots att arbetet vid sidan av studierna hade ökat något. Det gick dock inte att utesluta att exempelvis *längden* på studieförseningarna hade förändrats. Samtidigt hade oron över återbetalningen av studielån minskat bland studenter från akademiska hem efter reformen, men bland studenter från studieovana hem var den oförändrad.

Sammantaget ser det ut som om studiemedelssystemets utformning har konsekvenser, inte minst för fördelningen av tid mellan arbete och studier.

Den (utbildnings-)sociologiska Bourdieu-traditionen

Teoretiska utgångspunkter

Den andra centrala traditionen inom sociologin tar utgångspunkt i den franske sociologen Pierre Bourdieus och hans medarbetares arbeten och omfattar såväl kvantitativa som kvalitativa studier. Bourdieus sociologi kan betraktas som relationell, spatial och temporal. Detta återspeglas i de mest centrala begreppen *fält*, *kapital*, *strategi* och *habitus* (se Broady, 1991 för en utförlig analys av de grundläggande begreppen och hur de används i Bourdieus verk samt för de underliggande kunskapsfilosofiska antagandena i Bourdieus sociologi). *Fält* och *socialt rum* är begrepp som betecknar system av relationer mellan positioner och positioneringar. De är också produkter av historiska strider och kraftmätningar. *Kapital* är tillgångar som ges erkännande av olika grupper och sammanhang såsom olika fält. *Strategier* avser hur individer och sociala grupper förmår använda de tillgångar de har och spela spelet inom de rum och fält de träder in i och verkar i. *Habitus* är kopplat till individer och kan ses som förkroppsligat kapital och som dispositioner som gör att individer kan orientera sig och handla i sociala sammanhang.

Ett centralt tema för Bourdieu är att kultur och utbildning är tätt sammanvävt (Börjesson m.fl., 2016). Ett uttryck för detta är att det som Bourdieu benämner som *kulturellt kapital*, och som vid sidan om *ekonomiskt* och *socialt kapital* (se nedan) ses som en av tre grundläggande tillgångar i samhället som strukturerar förhållanden mellan individer, grupper, klasser och klassfraktioner. Det kulturella kapitalet existerar i tre tillstånd, som *förkroppsligat* i dispositioner, sätt att föra sig, tala, röra sig, men också i frågor om smak gällande allt från konst, litteratur, musik och film till inredning, sport och mat, som *objektiverat* i böcker, konstverk, skivor, hantverk, möbler, kläder med mera, och som *institutionaliserat* i form av diplom från lärosäten och skolor. Det uttrycks också i form av kunskap om utbildningssystemet och en känsla för de spelregler och värdehierarkier som gäller där. I de sociologiska studierna är det därför egentligen inte just specifikt föräldrarnas utbildning, klass eller yrke man är intresserad av, utan vad det kan ses som en relativt god indikator på i termer av kulturellt kapital i bredare bemärkelse samt andra relevanta tillgångar (Palme, 2008). Med andra ord ligger en stor del av intresset i hur olika typer av variabler i uppväxtmiljön korrelerar såväl med varandra som med diverse utfallsvariabler (såsom barnens utbildningsval) och därigenom representerar de olika sociala fält och rum som människor växer upp och rör sig i. De ofta betydande skillnaderna mellan olika uppväxtmiljöer gällande allt från tycke och smak till kulturella vanor, intuitioner eller möjlighetshorisonter används som förklaring till den tröghet som uppstår i mobilitet (i olika dimensioner) mellan generationer. En person som växt upp i en miljö med vissa typer och mängd av tillgångar bygger upp en viss typ av disposition eller habitus – ett sätt att vara, tänka, värdera och bedöma som kommer naturligt och som gör det både svårt och mindre lockande att röra sig och passa in i miljöer som framför allt befolkas av personer som växt upp i helt andra miljöer än en själv.

Utöver Bourdieus begrepp kulturellt kapital är det givetvis vanligt att i studierna ta hänsyn till *ekonomiskt kapital* i form av inkomst eller förmögenhet, vilket ju också är en viktig del i att karaktärisera en persons livs- och uppväxtmiljö (Melldahl, 2015). *Socialt kapital* i termer av socialt kontaktnät, släktband eller medlemskap i föreningar och organisationer är däremot tämligen frånvarande i studierna som ingår i vår korpus.

Ett annat begrepp hämtat ur Bourdieus arsenal är olika sociala gruppers *strategier* vis-à-vis utbildningssystemet (Bourdieu, 1996). Det har utforskats såväl vad gäller eliter (Börjesson & Broady, 2016; Melldahl, 2018) som bredare folklager (Carlhed, 2017; Thomsen m.fl., 2013). Strategier handlar om medvetna eller omedvetna sätt att reproducera eller stärka sin position, i detta fall för familjens barn att reproducera eller stärka den sociala position som föräldrarna eller den utvidgade familjen har. Sådana studier intresserar sig ofta för detaljerade mönster i olika sociala gruppers utbildningsvägar, såsom vilka specifika utbildningar och lärosäten som uppvisar en överrepresentation av studenter med olika typer av familjebakgrund. Dessa strategier ses ofta som resultat av olika gruppers möjlighetshorisonter och socialt betingade preferenser – vad som rent subjektivt framstår som möjliga, intuitiva och attraktiva alternativ.

Denna forskningstradition tolkar därför inte utfallen som resultat av rationella val, där för- och nackdelar med de olika teoretiskt möjliga valalternativen vägs mot varandra.

När det gäller sociala indelningar har Bourdieu gjort detta till ett studieobjekt i sig (se exempelvis Bourdieu, 1984). Genom att införa begreppet socialt rum för Bourdieu in en spatial och mångdimensionell förståelse av sociala skillnader mellan grupper. Detta har gjort avtryck i den nordiska forskningen och i flera studier kombineras någon slags klassbegrepp med Bourdieus kapitalarter. Grupper urskiljs då utifrån kapitalvolym (vertikal stratifiering) och dominerande kapitalart (horisontell stratifiering) (exempelvis Börjesson & Broady, 2016; Hansen, 2011; Strømme, 2021). På så sätt särskiljs inom medel- eller överklassen fraktioner, såsom den ekonomiska som är överrepresenterad inom privat sektor och framför allt grundar sin ställning på ekonomiskt kapital, från den kulturella som i stället är överrepresenterad inom offentlig sektor och grundar sin ställning på tunga utbildningsinvesteringar.

Ett särpräglat intresse inom Bourdieu-traditionen är fokus på de dominerande klasserna och deras utbildningsstrategier (Bourdieu, 1996), och förhållandet mellan utbildning och samhällsstruktur var ett bärande tema i *La Distinction* (Distinktionen) (1984, eng. övers.), där ett viktigt resultat var att de dominerande klasserna bestämmer värdehierarkin. Detta intresse har resulterat i en rad olika studier av elitutbildning och de dominerande gruppernas utbildningsstrategier (Börjesson m.fl., 2016; Börjesson & Broady, 2016; Melldahl, 2015, 2018).

Bourdieu-traditionen har också gjort avtryck i studier som i huvudsak använder sig av andra teoretiska ingångar och metoder. Flera studier som vi här redovisat under den traditionella kvantitativa sociologin gör bruk av Bourdieus begreppsliga verktygslåda, utan att för den skull fullt ut placera sig inom Bourdieu-traditionen.

Metoder och material

Inom Bourdieu-traditionens används statistiska analyser flitigt. Det gäller inte minst i studier av samhället som socialt rum och utbildning som fält, och där mönster i människors beteenden och möjligheter analyseras utifrån relationer och oppositioner mellan individer, grupper och institutioner, snarare än utifrån relationer mellan enskilda variabler. Beteendemönstren hos barn till konstproducenter och den smak och de preferenser den är uttryck för förstås då *i relation till* arbetarklassens respektive den ekonomiskt rika medelklassens beteendemönster (jfr Börjesson m.fl., 2016), i många fall som ett avståndstagande eller en distinktion från dessa. Olika former av geometrisk data-analys (GDA) (Le Roux & Rouanet, 2004) används där, ofta korrespondensanalys (CA) eller multipel korrespondensanalys (MCA). Såväl nationella register över samtliga studenter och deras föräldrar som större enkätstudier används som underlag för analyserna (Börjesson, 2016; Börjesson m.fl., 2016, 2020; Carlhed, 2017; Lidegran m.fl., 2014; Melldahl, 2018; Thomsen, 2012). I studier av utbildningssystemet eller social bakgrund används ofta mycket finfördelade kategorier för enskilda utbildningar och yrkesgrupper. Vissa former av GDA lämpar sig särskilt väl för analys av kategoriska variabler.

Till skillnad från den dominanta kvantitativa metoden tar denna metod ofta sin utgångspunkt i enbart utfallsvariabler av intresse, alltså de som skulle utgöra beroende variabler i den traditionella skolbildningen. Metoden kan med fördel hantera en mängd kategoriska utfallsvariabler i samma analys, för att hitta de huvudsakliga mönstren och skillnaderna mellan individer och grupper i materialet. Först när statistikmjukvaran automatiskt kartlagt vilka de största skillnaderna mellan individer (som även kan vara utbildningar eller lärosäten) och deras egenskaper i materialet är, går man vidare och undersöker ifall variabler som traditionellt skulle klassas som oberoende hänger samman med de kartlagda skillnaderna. Tanken är här att rummen i sig är förklarande. Hur en individ eller institution handlar beror till stor del på vilken position den har i rummet.

Vid sidan om de statistiska analyserna används ytterligare metoder, såsom intervjuer (Leirvik, 2012; Thomsen m.fl., 2013) och i vissa fall observationer (Thomsen, 2012). För mer historiskt orienterade studier utgör arkivmaterial det främsta empiriska underlaget. En viktig tanke är att de kvantitativa analyserna gärna kombineras med kvalitativa (se exempelvis Thomsen, 2012). De kvalitativa studierna kan nämligen situeras med förhållandevis stor precision i de rum och fält som de kvantitativa analyserna blottlägger. Omvänt kan de kvalitativa studierna fördjupa förståelsen av de mönster som framträder i de statistiska analyserna.

Resultat

En högre utbildning strukturerad av kön och socialt ursprung

Att syntetisera de mönster som analyser av mer specifika variabler visar kan med fördel göras med hjälp av korrespondensanalyser och de visualiseringar av mönster i data som de blottlägger. Exempelvis illustreras intersektionen mellan kön och social bakgrund inom svensk högre utbildning med dess olika lärosäten och utbildningar nedan utifrån registerdata från 2009 (Börjesson, 2016). I analysen urskiljs 32 sociala grupper, söner och döttrar samt 700 olika utbildningar, där enskilda utbildningar på enskilda lärosäten urskiljs.

Figur 1. Det svenska högskolefältet 2009.

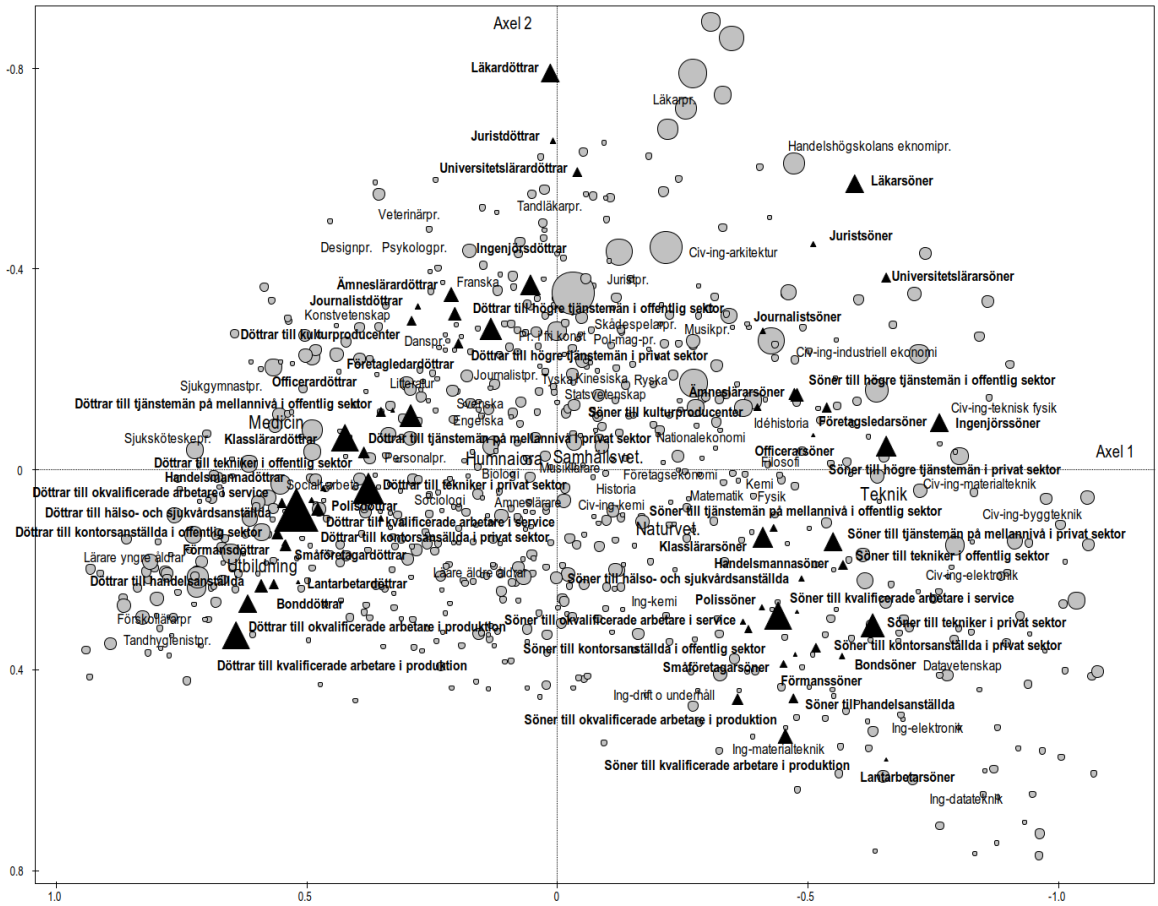

Anmärkning:
- Program/kurs/ämnesområde per lärosäte.
- Sociala grupper uppdelade efter söner och döttrar.

Symbolerna är proportionerliga till antalet individer som de omfattar.

Källa: (Börjesson, 2016, s. 423).

De fyra fälten i Figur 2 är egentligen samma figur som ovan (Figur 1), men med olika illustrativa ellipser som lagts till för att underlätta förståelsen av vad Figur 1 visar. Längs den första axeln är könsfördelningen det som tydligast bidrar till variansen. Längst till vänster i figuren finner vi den kvinnliga sfären i högskolan med utbildningar inom framför allt utbildning, vård och omsorg som i vissa fall helt domineras av kvinnor. På motsatt sida finner vi olika former av teknik- och ingenjörsutbildningar som i princip helt domineras av män. Däremellan finns en könsneutral zon. Könsskillnaderna är som störst på de utbildningar som domineras av arbetarklassens och den lägre medelklassens söner och döttrar (längst nedåt i figuren), exempelvis förskollärarprogrammet respektive högskoleingenjörsutbildningar. Arbetarklassens barn är överrepresenterade på utbildningar på mindre högskolor runt om i landet. Som minst är könsskillnaderna i stället på de utbildningar som rekryterar den övre medelklassens söner och döttrar,

exempelvis läkarprogrammet, tandläkarprogrammet och juristprogrammet (högst upp i figuren). Att dessa utbildningar attraherar både söner och döttrar bidrar till att betygskonkurrensen är som starkast där. Den övre medelklassen söker sig också oftare till äldre och större universitet än till mindre högskolor. Överlag har också den kulturella fraktionen, dvs. de grupper vars status framför allt bygger på utbildning, ett övertag gentemot den ekonomiska fraktionen, vars status i stället i jämförelsevis högre grad bygger på ekonomisk styrka eller framgång (Börjesson, 2016).

Figur 2. Det svenska högskolefältet med förklarande ellipser.

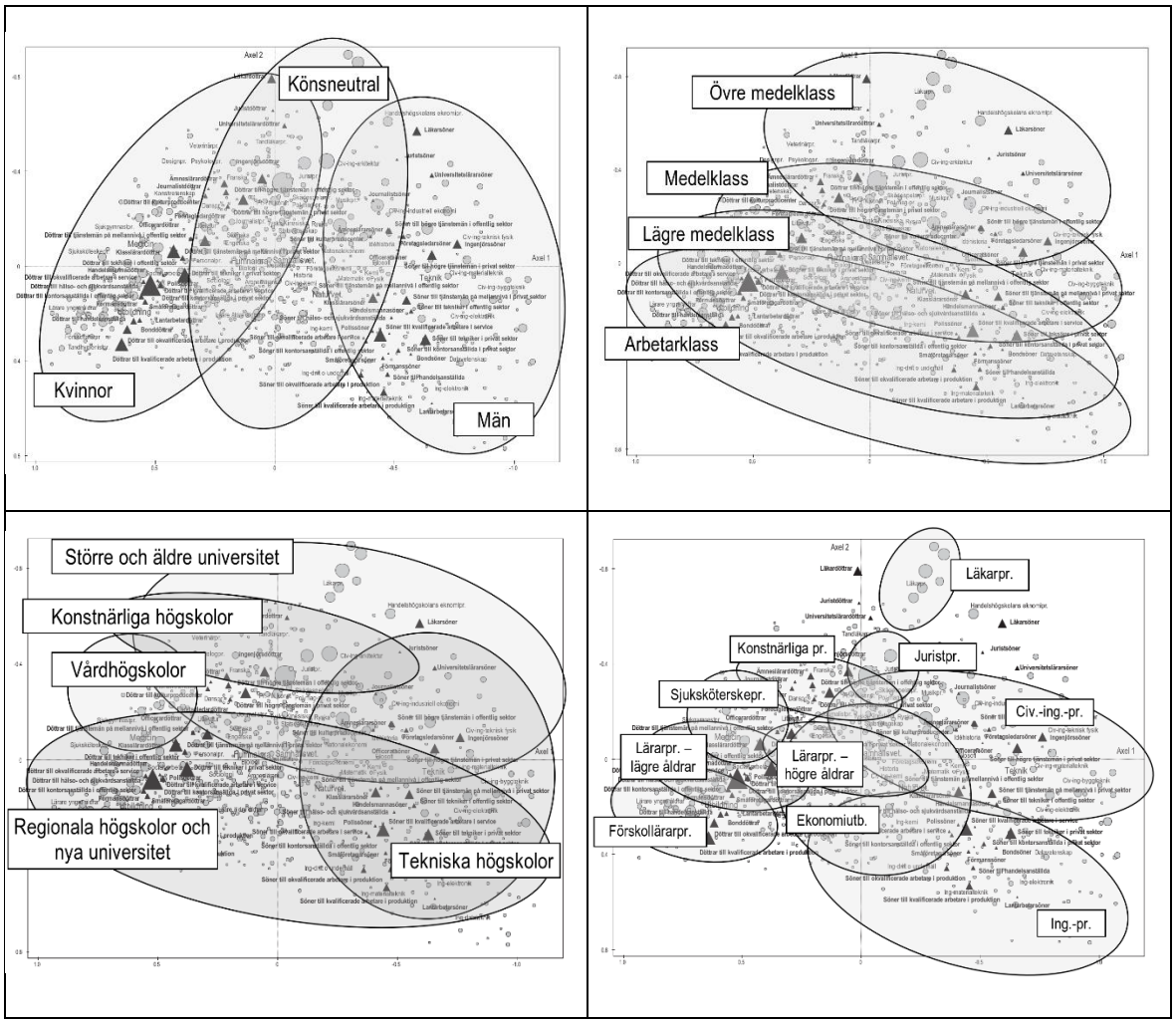

Källa: (Börjesson, 2016, s. 425–428).

Expansionen av den högre utbildningen har inte förändrat de övergripande mönstren

Den bild som ges av det svenska högskolefältet ovan kan tyckas statisk, eftersom den ger en ögonblicksbild av rekryteringen vid ett givet tillfälle, här 2009. Samtidigt visar andra analyser av rekryteringen till den svenska högskolan att strukturen är förvånansvärt stabil – grundmönstret har varit detsamma i åtminstone flera decennier (Broady & Palme, 1992; Börjesson, 2004). I mångt och mycket beror detta på att rekryteringen följer traditionella mönster, vilket gör att strukturen kvarstår. Det innebär emellertid inte att inget förändras i högskolan – snarare tvärtom.

Sedan mitten av 1900-talet har svensk högre utbildning som i de flesta länder inklusive de nordiska ökat sin volym mycket markant. En studie av utvecklingen i Norden konstaterar att expansionen har drivits av en politisk vilja och en allt större efterfrågan på högre utbildning, allra mest bland kvinnor. I många yrken som inte tidigare krävde högre utbildning har detta börjat krävas, samtidigt som existerande högskoleutbildningar ofta blivit längre. Expansionen medförde att den högre utbildningen förvandlades från en elitutbildning till en massutbildning. Mycket av expansionen skedde dock genom att nya lärosäten upprättades. Över en längre tidsperiod har därför studier vid de traditionella universiteten och fackhögskolorna (specialiserade och ofta tekniska lärosäten, handelshögskolor och konsthögskolor) blivit

relativt sett mer exklusiva (Börjesson m.fl., 2014). Frågan om expansionens konsekvenser är tätt sammanlänkad med hur utbildning analyseras och mäts. När andelen ur en ålderskohort ökar, finns mycket som tyder på att skillnaderna *inom* systemet förstärks.

Två intressanta fall som studerats över tid är lärarutbildningen respektive konstnärliga högskoleutbildningar. I Emil Bertilssons avhandling (2014) fokuserades just lärarutbildningar och deras rekrytering över tid. Ett huvudresultat var att rekryteringen förändrats över åren på så sätt att de sociala skillnaderna mellan olika typer av lärarutbildningar har minskat. Detta var framför allt ett resultat av att de med mest resurser, både nedärvda och förvärvade, valde bort lärarutbildningarna. Denna utveckling har fortsatt. Söktrycket på många lärarutbildningar är i dag lågt, vilket gör att de meritokratiska trösklarna är låga. Samtidigt har antalet utbildningsplatser ökats på grund av en tilltagande lärarbrist, vilket ytterligare bidragit till ett minskat söktryck. Det omvända förhållandet gäller bland konstnärliga utbildningar. Medan lägre nivåer i utbildningssystemet expanderat kraftigt, även i termer av mer konstnärliga inriktningar, har många konstnärliga utbildningar på högskolenivå förblivit små och exklusiva. Här kan det gå upp till 20–30 sökande per plats. Antagningen sker ofta utifrån arbetsprov. Allt detta för med sig att den sociala selektionen är omfattande. Särskilt är barn till konstproducenter är överrepresenterade. Det finns även en tendens till att de med mycket utbildningskapital ökar sin representation, vilket kan tänkas hänga ihop med konstvärldens större fokus på relationell och konceptuell konst och därmed den ökade betydelsen av att kunna formulera sig i skrift (Börjesson, 2012b, 2012a; Palme m.fl., 2012).

Samhällets övre skikt influerar utbildningssystemets värdehierarkier

Som nämnts ovan finns inom Bourdieu-traditionen ett intresse för sociala eliter och de dominerande gruppernas utbildningsstrategier. Detta har utmynnat i ett antal publikationer under den studerade perioden som visar på tydliga skillnader inom eliterna och mellan utbildningar. Flera studier betonar att utbildningsexpansionen och den inflation i det relativa värdet av en högre utbildning som drivit på en utveckling mot allt längre utbildningar, också ökat betydelsen av så kallade elitutbildningar (Börjesson m.fl., 2020; Börjesson & Broady, 2016) och andra statushierarkier (Isopahkala-Bouret, 2015).

Jens-Peter Thomsen (2010) har för Danmarks del genomfört en korrespondensanalys av universitetsutbildningar (150 kombinationer av utbildning och lärosäte) samt social bakgrund utifrån föräldrarnas yrke (25 kategorier för mödrar och 33 för fäder). Eftersom högre utbildning i Danmark består av yrkesakademier, professionshögskolor och universitet, utgör universitetsutbildningarna de längre och i någon grad mer selektiva utbildningarna. Om en grov jämförelse ska göras med Börjessons (2016) korrespondensanalys här ovan (Figur 1), består Thomsens analys (Figur 3) ungefär av utbildningarna i den övre halvan av Börjessons figur. Thomsens analys skiljer dock inte på studenternas kön. Därför utgörs den första axeln av en klasshierarki, vilket i Börjessons analys kommer efter kön i betydelse och därför representeras av den andra axeln. Thomsens andra axel representerar i stället en opposition mellan de övre klassernas fraktioner – den kulturella och den ekonomiska. Den kulturella fraktionens barn är överrepresenterade vid humanistiska och samhällsvetenskapliga utbildningar samt på musikutbildningar. Den ekonomiska fraktionens barn läser i stället i högre utsträckning nationalekonomi, medicin, juridik eller vid det tekniska lärosätet DTU.

Figur 3. Det danska universitetsfältet och dess fraktioner.

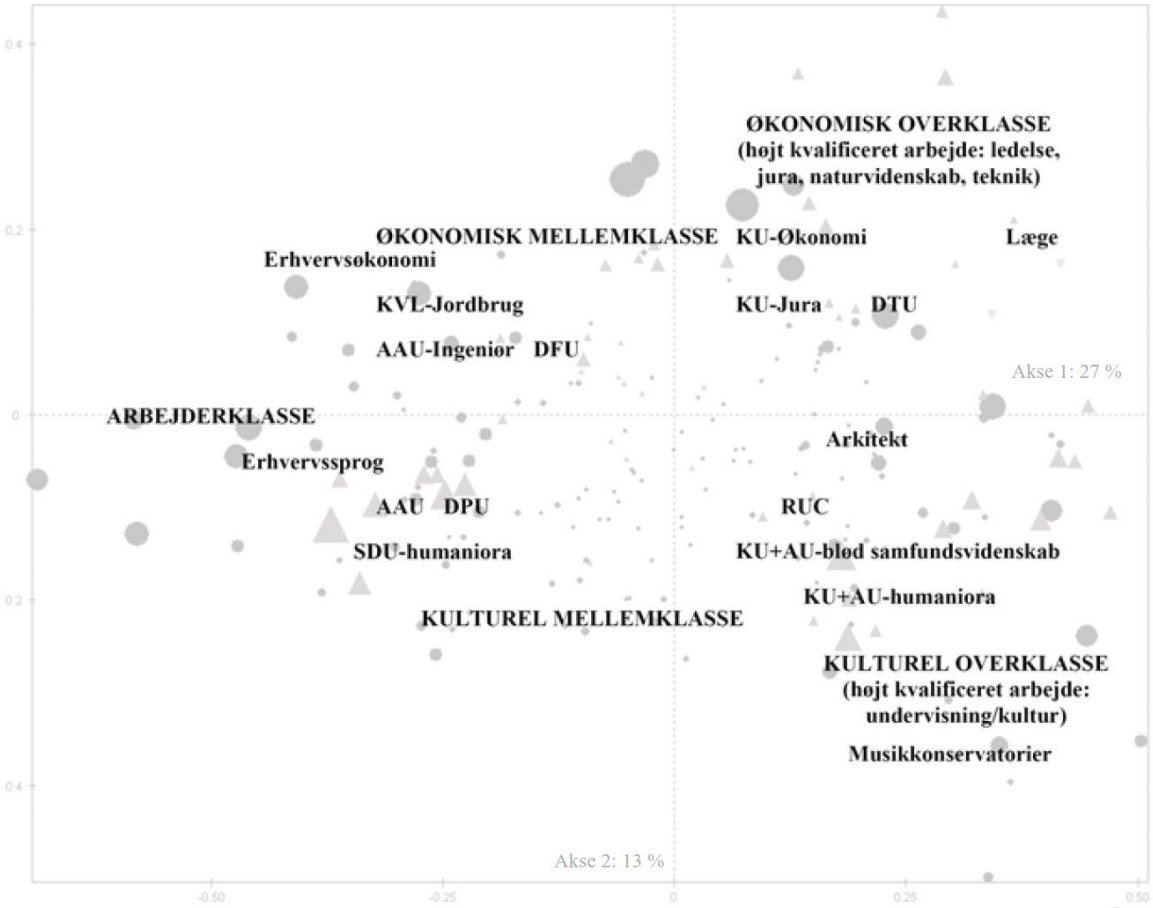

Källa: (”Universitetsfeltet: Uddannelse og social oprindelse” i Thomsen, 2010, s. 60).

Börjesson och andra har tämligen detaljerat kartlagt skillnader i kulturellt kapital och kulturella praktiker hos studenter på prestigefulla utbildningar i Sverige utifrån enkätdata (Börjesson m.fl., 2016). Tydligast är distinktionen mellan studenter inom konst respektive ekonomiska studier. Båda konsumerar kultur, men i olika former. Konststudenternas avant garde-intresse, asketiska livsstil och läsning av kultursidorna kontrasterar mot handelsstudenternas investeringar i legitim kultur, dyra kroppsvårds- och klädesvanor och läsning av ekonomisidorna. Börjesson och andra noterar dock att dessa vanor och banor inte på ett helt tillfredställande sätt kan förklaras av studenternas sociala ursprung. De tolkar därför resultaten som att studenternas initiala kulturella kapital förädlas och förfinas i samspel med utbildningssystemet, och med tiden leder till de olika livsstilar som värderas inom de professionella fält som de olika utbildningarna leder mot.

Thomsen (2010) har utifrån en kvalitativ studie kommit till samma slutsats. Han visade hur även studenter från andra bakgrunder ofta anammar utbildningskulturen på prestigefyllda utbildningar, såsom den definieras av de dominanta sociala grupper som befolkar dem. I studien undersökte Thomsen kultur och klass på tre olika danska utbildningar med olika social rekryteringsprofil och argumenterade för att studenternas sociala bakgrund och utbildningarnas framtida arbetsmarknad svarade mot kulturen bland studenterna på de olika utbildningarna. På programmet i *erhvervssprog* på Copenhagen Business School läste många förstagenerationsstudenter. Inställningen till utbildningen var instrumentell, och kulturella praktiker var inte tydligt kopplade till själva utbildningen. Litteraturvetenskap och statskunskap vid Köpenhamns universitet, som har en kraftig social snedrekrytering till fördel för högre socioekonomiska grupper, hade en helt annan karaktär. Inom litteraturvetenskap var det centralt att identifiera sig med ämnet och låta det definiera en stor del av ens tid och kulturella vanor. Att odla sin egenart och personlighet var viktigt, inte minst eftersom studenterna var medvetna om att arbetsmarknadsutsikterna var dåliga. För studenter i statskunskap var det studiesociala livet väldigt viktigt, liksom att ha många aktiviteter vid sidan av studierna och därigenom upparbeta sociala nätverk och socialt kapital. Nästan ingen oroade sig för framtida jobbutsikter, eftersom utbildningen hade gott rykte och ämnet gav en stor

bredd (Thomsen, 2010). Liknande potentiellt klassrelaterade och ibland exkluderande kulturer har dokumenterats på konstnärliga utbildningar:

> En av de intervjuade, som själv säger sig komma från ett ”arbetarklasshem”, betonade det stora avståndet mellan hemmiljön och Konsthögskolan (”jag kände mig verkligen som en sådan liten bondtös”) – ett avstånd som var socialt (pappa sjukhustekniker, mamma sjuksköterska) och kulturellt (”det var absolut ingen koppling till konstvärlden, ingen, jag hade ingen”) lika mycket som geografiskt (”jag kommer från en liten stad”). Särskilt svårt var mötet med det språk som värdesattes i den nya miljön. Andra studenter med ”akademiska föräldrar” behärskade ett ”språk som var väldigt väsentligt på något vis”, vilket gjorde att ”det var väldigt jobbigt när jag skulle prata, prata om vad jag gjorde” (Palme m.fl., 2012, s. 118–119).

Dessa kulturer upprätthålls inte bara av studenterna, utan understöds ofta av institutionerna själva. I Thomsens intervju beskriver en dansk student i statskunskap hur det första mötet med företrädaren för institutionen ingöt en känsla av att tillhöra en elit:

> […] så sagde han: ”jeg er stolt af at kigge ud over alle jer unge mennesker og vide at dette er blomsten af Danmarks ungdom, I er de bedste af de bedste vi har fået. I er de dygtigste studerende vi har fået fra alle gymnasier i hele landet”. Alle folk to meter højere, ikke: ”det er rigtigt jeg er en dem”, ikke, og det var jo en sød måde at gøre det på, men det skaber fra day one en forståelse af, at det her er altså elite. Alle dem der er herinde er de bedste, og det er også lidt grunden til at du kom ind (Thomsen, 2010, s. 65–66).

Kulturer grundade i de dominerande grupper som befolkar de olika utbildningarna skulle kunna vara en del i att förklara såväl utanförskapskänslor och avhopp som problemet med att glida ifrån vänner och familj om man gör avvikande utbildningsval. En icke-obetydlig del av studenterna från studieovana hem upplever utanförskap i relation till den akademiska kulturen på ett sätt som medelklasstudenterna sällan gör (Thomsen m.fl., 2013).

Dominanta grupper är inte bara del av att definiera vad som värdesätts inom enskilda utbildningar, utan för utbildningssystemet i stort. Melldahl (2018) fann i sin studie av den ekonomiska eliten i Sverige att den bland annat karaktäriserades av en mycket kraftig överrepresentation på Handelshögskolan i Stockholm. Den akademiska eliten var i stället överrepresenterad på läkarprogram. Genom att studera de absolut mest privilegierade i samhället och deras utbildningsval kan man enligt Melldahl bättre förstå de värdehierarkier som uppstår inom utbildningsfältet. Var eliten väljer att studera eller placera sina barn bidrar enligt detta perspektiv till att avgöra vilka institutioner och utbildningar som får hög status och inte.

Den utbildningsvetenskapliga identitetsforskningen

Teoretiska utgångspunkter

Det finns inom utbildningsvetenskapens område en hel del kvalitativ forskning som tar utgångspunkt i identitet och identitetsformering. Några har med inspiration från Giddens (1991) och Beck (1999; Beck & Beck-Gernsheim, 2002) tolkat utbildningsval som del av ungas identitetsskapande i senmoderna samhällen, där självförverkligande och immateriella uttryck för identitet är centrala (Henriksen m.fl., 2015). När unga inte längre träder in på arbetsmarknaden i tidig ålder och får ett fast jobb och stabil tillvaro att bygga sin identitet kring, kan andra identitetsmarkörer i ung vuxen ålder, exempelvis utbildning, bli viktigare. Andra studier av identitet har med utgångspunkt i Tintos modell för avhopp (1993) betonat behovet hos studenter av att integrera sina studier i ett narrativ om dem själva och därigenom skapa en känsla av tillhörighet som inte bara fungerar för en själv, utan som också erkänns av omgivningen (Ulriksen m.fl., 2017). Om det misslyckas kan det leda till avhopp.

Identitetsbegreppet används i regel i studier som fokuserar på de ungas självförståelse av sina utbildningsval (Holmegaard et al. 2014; Thunborg et al. 2013; Ulriksen et al. 2017). Likt Bourdieu-traditionen ifrågasätter identitetsforskningen synen på utbildningsval som resultat av ett vägande av för- och nackdelar vid en viss tidpunkt. I stället ses identitet som något som byggs upp och omformas i en kontinuerlig process som behöver studeras över tid. Utbildningsval är då något som gradvis växer fram, och som senare kan ändras och resultera i avhopp eller byten av utbildning.

Metoder

Inom denna tradition ligger fokus i regel på det subjektiva planet, på individers upplevelser, planer och narrativ (Holmegaard, 2015; Holmegaard, Madsen, m.fl., 2014; Holmegaard, Ulriksen, m.fl., 2014; Hutters & Brown, 2011; Langørgen & Magnus, 2018; Madsen m.fl., 2015; Orupabo m.fl., 2020; Taneja-Johansson, 2021; Thunborg m.fl., 2013; Ulriksen m.fl., 2017). Dessa studier kan i många fall komplettera de kvantitativa studierna genom att avtäcka de kausala mekanismer som förklarar de övergripande mönster som de kvantitativa studierna blottlägger, åtminstone utifrån hur människor på det medvetna planet själva förstår och förklarar sitt handlande. I andra fall kan studierna bidra med olika tolkningsmodeller och perspektiv som i vissa fall kan stå emot varandra.

Metodologiskt bygger studierna på intervjuer, fokusgrupper eller workshoppar (Madsen m.fl., 2015; Magnus & Tøssebro, 2014; Thunborg m.fl., 2013). Ibland är studierna longitudinella för att betona identitetsbegreppets icke-statiska karaktär (Holmegaard, Ulriksen, m.fl., 2014).

Resultat

Unga hämtar information och bekräftelse från sin sociala omgivning

Unga upplever det ofta som att de självständigt överväger olika alternativ och på egen hand tar beslut om sin utbildningsväg som en del av sitt identitetsskapande. Samtidigt är det utifrån forskningen tydligt att kunskap och information som de unga baserar sina val på förmedlas genom deras sociala nätverk och att idéer om framtida vägar i livet ofta kommer från föräldrarna (Holmegaard, Ulriksen, m.fl., 2014). Kunskap om utbildningssystemet och arbetsmarknaden kan vara helt avgörande för ungas utbildningsval. Vissa vet att val av utbildning och lärosäte är avgörande för att ha goda chanser att komma ifråga för elitpositioner, medan andra lever i föreställningen att det är att ha en högskoleexamen som är avgörande, inte varifrån man får den. Dessutom prioriterar många från lägre socioekonomiska grupper

främst att få ett jobb och att vara nära familj och vänner. Det gör att mindre privilegierade studenter kan lockas att prioritera mer arbetsmarknadsorienterade högskoleutbildningar närmare hemmet, som ger sämre avkastning och framtidsutsikter. Akademiskt självförtroende tycks också spela in i valet. Ytterst få av dem väljer utbildningar i juridik, medicin eller industriell ekonomi, som i stället befolkas nästan uteslutande av mer privilegierade grupper (Beach & Puaca 2014). Resultaten pekar på sociala ojämlikheter i tillgång till information om utbildningslandskapet och dess statushierarkier samt ett bristande akademiskt självförtroende hos studenter från mindre privilegierade bakgrunder.

Det finns stor variation i otraditionella studenters förhållande till högre utbildning

Kvalitativa studier av studenter från studieovana hem visar på stor variation inom gruppen. Thunborg och andra (2013) kartlade åtta olika typer av förhållningssätt till högre utbildning bland studenter från studieovana hem. De olika förhållningssätten är på olika sätt relaterade till benägenheten att fullfölja eller hoppa av utbildningen:

> 1. The altruistic student is studying in order to get knowledge to be able to make a difference for others or in society, and is highly committed to HE. He/she wants to use the knowledge gained in HE to help others and/or change society.
>
> 2. The ambivalent student enters HE to try it out and see what it is like, struggling with the sense of belonging but also showing a burgeoning interest for HE, neither highly committed nor uncommitted to HE but something in between.
>
> 3. The car-park student wants to do something while waiting for a job and is thereby only weakly committed to HE. The car-park student drops out when he/she loses interest, and drops-in again when nothing else is happening in life.
>
> 4. The at-risk-of-failing student finds him/herself in a situation at risk of dropping out from HE, is highly committed, but is also struggling with passing exams and living up to the high demands of doing well posed by themselves or others. When they define themselves as a failure it is hard to continue to study in HE.
>
> 5. The instrumental student studies in order to get a job, a better life and/or social status, but does not seem to be interested in gaining knowledge. He/she is thereby weakly committed to HE, but keen on getting a degree for the future, using HE for social mobility rather than for obtaining knowledge.
>
> 6. The life-long learner is interested in learning, but is not willing to study to pass exams. HE becomes an arena for learning like other arenas in life to drop in and drop out of, depending on the interest for learning.
>
> 7. The one-track student has an interest in a specific subject, with a high commitment to HE which is seen as an arena for knowledge.
>
> 8. The self-realiser is usually a mature student who starts to study after a radical change in life. HE becomes an arena for personal developments and he/she becomes highly committed to HE. He/she usually makes personal sacrifices to be able to study, but shows a willingness to do so (Thunborg m.fl., 2013, s. 189–190).

Thunborg och andra (2013) underströk att dessa identiteter inte är något statiskt, utan att studenter kan omdefiniera sig själva och ändra sina motiv över tid. I sin helhet belyser studien att studenter från studieovana hem inte är en homogen grupp – alla är definitivt inte högt motiverade trots att de gått mot strömmen i någon mån. Det skulle kunna vara ett resultat av de låga trösklar som finns i Sverige, dels studiefinansieringsmässigt, men kanske framför allt i form av fristående kurser som kan läsas utan att man behöver ta sig an ett helt program. Fristående kurser gynnar å andra sidan *livslångt lärande-studenten* (typ 6) och är kanske det som skapar öppningar för *den ambivalente studenten* (2) att börja läsa något och prova på vad som kanske fångar hens intresse.

Den instrumentella studenten (typ 5) i kategoriseringen ovan visar att risken för avhopp kan vara lägre för studenter från studieovana hem trots ett svagare engagemang eller identifikation med den högre utbildningen, om de ser utbildningen som en tydlig väg mot ett jobb. Det skulle kunna förklara varför social bakgrund i en dansk studie hade en betydligt svagare betydelse för avhopp inom ingenjörsutbildningar jämfört med mer generella eller teoretiskt inriktade utbildningar inom STEM (Ulriksen m.fl., 2015). Det skulle också kunna hänga samman med den lägre avhoppsfrekvensen på högskolor än på

universitet (Carlhed, 2017), eftersom mer teoretiskt orienterade utbildningar oftare erbjuds på universiteten.

Även Ulriksen och andra (2017) noterade hur många studenter från studieovana hem upplevde svårigheter när de inte tydligt såg den praktiska relevansen av det de för närvarande studerade. De upplevde också begränsat stöd från familj och vänner som ofta inte förstod hur det var att läsa en högre utbildning. Vidare kan det vara svårt att bli ordentligt integrerad i studentkulturen för de studenter som månar om att behålla sin identitet såsom den formats i de kretsar de kommer från. Studenterna i undersökningen tog dock aldrig upp klass som en aspekt av detta. I frånvaro av strukturella förklaringar tenderar svårigheterna att tolkas som individuella tillkortakommanden.

STEM-utbildningar och dess rekrytering har varit föremål för många studier

Många studier har fokuserat särskilt på valet eller bortvalet av STEM-ämnen (Science, Technology, Engineering, Mathematics) (se nordiska bidrag i Henriksen m.fl., 2015). Valet av en STEM-utbildning är enligt Holmegaard (2015) inte enbart betingat av intresset för något av STEM-ämnena. I stället var det enligt studien ett utslag av en process där många olika intressen och värderingar hade betydelse, och där ämnesintresset bara var en del. Insatser som bara försöker öka ämnesintresset och därigenom öka rekryteringen riskerar därför att missa målet. Dessutom justerades valet utifrån de ungas självbilder och aspirationer samt feedback från deras sociala omgivning, som ju varierade med social bakgrund. Vissa personer från studieovana hem tycktes dock lägga en särskilt stor vikt vid utbildningens status, eftersom det innehållsliga i utbildningen var obekant för den unge och dess omgivning (Holmegaard, 2015). En annan kvalitativ studie fann att det såg ut att vara vanligt med ett glapp mellan förväntningar och mötet med STEM-utbildningar för de flesta studenter. Samtidigt tycktes glappet vara mindre för dem vars föräldrar hade läst en högre utbildning inom ett liknande fält. De kunde få bättre insikt i vad utbildningen skulle innebära. Studien ifråga kunde dock inte utifrån sina data påvisa något samband mellan förväntningsglapp och avhopp från studierna (Holmegaard, Madsen, m.fl., 2014).

En norsk studie undersökte med hjälp av fokusgrupper effekten av olika projekt med syfte att öka rekryteringen av framför allt kvinnor till STEM-ämnen. De undersökta projekten – *CERN Masterclass*, *The Girls' Day* och *ENT3R* – hade alla positiva effekter på dem som deltog när det gäller indikatorer som är förknippade med en ökad sannolikhet att välja en STEM-utbildning: ökat intresse, starkare upplevelse av kompatibilitet mellan STEM och den egna identiteten, ökad tro på den egna förmågan inom STEM, större upplevd nytta för andra mål i livet samt lägre kostnader i termer av tid och ansträngning. Mer långvariga insatser såsom norska *ENT3R*, där skolelever varje vecka möter en högskolestuderande för hjälp och inspiration med matematik och andra STEM-ämnen, framhölls som något med bättre potential att locka mindre intresserade och motiverade personer, som främst deltar för att få hjälp med matematiken. Som en av de viktigaste faktorerna för framgång betonade studiens författare mötet med förtroendeingivande förebilder som många kunde relatera till, såsom STEM-studenter (Jensen, 2015).

Tvärgående analytiska kategorier och ytterligare teman

Att kategorisera och klassificera forskning är en svår uppgift. I avsnitten nedan har vi samlat perspektiv och forskning som föll utanför eller skar tvärs igenom den uppdelning vi byggt rapporten utifrån.

Kön

Kön används ofta ateoretiskt, andra gånger i kombination med olika teorier

Kön används ofta som analytisk kategori inom alla forskningsområden, utan att något särskilt teoretiskt ramverk appliceras. Det utgör helt enkelt en standardkomponent i den analytiska verktygslådan, och ingår ofta som variabel även i de statistiska analyser som inte direkt intresserar sig för just könsfrågan. Därutöver är det, inte minst i de nordiska länderna, en central variabel utifrån politiska jämställdhetsmålsättningar, där jämlik representation på olika utbildningar ses som eftersträvansvärt. Eftersom de flesta av studierna baseras på registerdata är definitionen av kön tämligen given, men förklaringarna till de mönster som påvisas skulle ändå möjligen kunna förfinas med hjälp av mer teori- och hypotesdrivna studier.

Vissa inkorporerar dock kön som del av habitus i sina förklaringsmodeller (Lidegran m.fl., 2014) och andra har tolkat könsskillnader i val av utbildning som uttryck för identitetsformering och självförverkligande i postindustriella samhällen (Henriksen m.fl., 2015; Madsen m.fl., 2015; Seehuus & Reisel, 2017). I en studie av villkoren för att passa in som man eller kvinna i minoritet på olika utbildningar (Madsen m.fl., 2015) tolkades kön inom ramen för Butlers (1993) perspektiv där kön/genus är något som man *gör*.

Även teorier om feminisering av yrken och den statussänkning som tenderar att gå hand i hand med denna har diskuterats. Frågan har då uppstått om vad som hänt med könsfördelningen när kvinnodominerade utbildningar som tidigare legat utanför den högre utbildningen har ”uppgraderats” till högskolenivå och därigenom potentiellt sett fått högre status (Prix, 2012). För att förklara utfallet i form av fortsatt kvinnodominans har exempelvis Andrade och Thomsen (2017) använt sig av Englands (2010) argument om att ihållande löneskillnaden mellan traditionellt manliga respektive kvinnliga yrken gett anledning att framför allt förvänta sig ett kvinnligt intåg på manliga områden snarare än tvärt om.

Seehuus och Reisel (2017) lyfter fram Englands (2010) bidrag till teorin om att en dominerande drivkraft är undvikandet av nedåtgående mobilitet, där argumentet är att referensgruppen för uppåtgående mobilitet är könsspecifik. Enligt teorin kommer könsgränser i utbildningslandskapet bara att korsas när det inte längre är möjligt att reproducera eller förbättra sin förälders sociala position inom den könade sfär man tillhör. Utbildningsinflationen har medfört att det ofta är nödvändigt att skaffa en högre utbildning än sina föräldrar för att undvika social degradering. Det skulle sammantaget förklara varför det främst är kvinnor från högre socioekonomiska grupper som trätt in på tidigare manliga prestigeutbildningar såsom juridik och läkarprogrammet. Deras mödrar hade ofta sociala positioner som redan krävde en kvinnodominerad högre utbildning, och för att undvika social degradering har döttrarna själva varit tvungna att träda in i den mer manliga sfären.

Eftersom biologiska skillnader mellan könen ytterst sällan diskuteras i den genomgångna litteraturen (för undantag, se exempelvis Hutters & Brown, 2011; Seehuus & Reisel, 2017), framställs skillnaderna som sociala. Det är därför lätt att tolka studierna på så sätt att jämlikhetssträvanden bör ha ett jämlikt utfall som yttersta mål, och att ett jämlikt utfall skulle bli resultatet i frånvaro av exempelvis könsnormer eller ojämställdhet inom arbets- och familjeliv.

Minskade könsskillnader tack vare kvinnors intåg på manliga områden

En betydande del av den utbildningsexpansion som skett under det senaste halvseklet beror på att det för framför allt kvinnor med arbetarklassbakgrund inte längre räcker med en gymnasieutbildning för att få jobb inom sjukvård, omsorg och utbildning. Många av dessa utbildningar har inkorporerats inom ramen för den svenska högskolan (Lidegran m.fl., 2014). I Finland har Prix (2012) studerat ”uppgraderingen” av kvinnodominerade utbildningar till högskolenivå och konstaterat att den inte signifikant har ökat andelen män på dessa utbildningar. En bidragande orsak till att ingen större förändring i könsbalansen tycks ha skett där skulle kunna vara att arbetsmarknadsutsikterna i termer av exempelvis inkomst inte nödvändigtvis förbättrades i samband med statushöjningsambitionerna (Prix, 2012).

Utöver införlivandet av kvinnodominerade utbildningar i högskolan har könsutjämningen till kvinnors fördel över tid också drivits av kvinnors intåg på tidigare manliga områden. Män har i lägre grad förändrat sina utbildningsmönster (Prix, 2012). Kvinnointrädet har också skett inom vissa studieområden, medan andra har behållit sin könsuppdelade karaktär. Många tidigare mansdominerade långa yrkesutbildningar har åtminstone i Sverige blivit könsbalanserade eller kvinnodominerade. Samtidigt dominerar ännu männen på de mest prestigefulla inriktningarna *inom* dessa långa yrkesutbildningar, och kvinnor har överlag ännu inte intagit civilingenjörsutbildningarna (Lidegran m.fl., 2014).

Lidegran och andra (2014) konstaterade att den könsdelning i olika sfärer som grundläggs i gymnasiet finner sin motsvarighet i högskolan. Mansdominansen på gymnasiets yrkesutbildningar och tekniska utbildningar motsvaras av högskolans korta och längre tekniska utbildningar. Kvinnor använder oftare gymnasieskolan som högskoleförberedelse, och dominerar därefter bland annat på kortare utbildningar riktade mot vård, omsorg och utbildning samt inom företagsekonomi. Det könsblandade naturvetenskapsprogrammet har i stället förberett många för mer könsblandade och prestigefulla utbildningar på de traditionella universiteten eller på fackhögskolorna, såsom juristprogrammet och läkarprogrammet.

Även den övergripande kvinnodominansen inom den högre utbildningen som helhet grundläggs i gymnasiet. Rudolphi (2013) noterade att kvinnors numera högre andel av studenterna i högre utbildning i Sverige främst berodde på männens högre benägenhet att välja yrkesprogram på gymnasiet. Bland de unga som valde studieförberedande program var övergångsfrekvensen till högre utbildning nästan lika hög bland män som bland kvinnor.

Könsdelningen där många kvinnoyrken kräver en slutförd högre utbildning för att en legitimation ska utfärdas kan vara en del i att förklara kvinnors högre benägenhet att ta examen. De högsta examensfrekvenserna förekommer i Sverige inom utbildningar såsom sjuksköterskeprogrammet eller psykologprogrammet. Männen dominerar i stället inom ingenjörsutbildningarna, där examensfrekvensen är relativt låg. En viktig förklaring är att många ingenjörsstudenter får välbetalda jobb redan före examen (Carlhed, 2017).

Egenskaper hos mödrar påverkar döttrarnas utbildningslängd

Det finns ett starkare samband i utbildningslängd mellan far och son än mellan mor och son i de flesta tvillingstudier (Holmlund m.fl., 2011). Studier av enäggstvillingsföräldrar i Sverige ger dock vid handen att även mödrars utbildningslängd har betydelse för barnens utbildning, framför allt för döttrarna (Amin m.fl., 2015). Bredtmann och Smith (2018) fann på liknande sätt att moderns socioekonomiska bakgrund spelade något större roll än faderns för döttrarnas utbildningsnivå. De menade att resultatet skulle kunna avspegla moderns attityder till könsroller, vilket ser ut att påverka döttrarna men inte sönerna. Amin och andra (2015) fann att ett positivt samband mellan mödrarnas utbildningslängd och döttrarnas bestod, trots att sambanden mellan far och son samt mellan mor och son hade avtagit över tid. Med andra ord kan det finnas skäl att analysera söner, döttrar, mödrar och fäder separat, alternativt att vid val av bara den ena föräldern välja fadern för sönerna och modern för döttrarna.

Kön spelar även in i diskussionen om huruvida man ska utgå från klass eller yrke i studier av ojämlikhet över generationer. Andrade och Thomsen (2017) argumenterade utifrån sina egna och andras resultat för att analyser utifrån mikro-reproduktion av utbildning är bättre än mer aggregerade kategorier eller ekonomiska indikatorer på att förklara *söners* immobilitet, medan det motsatta gäller för döttrar. I deras studie reproducerade sönerna till och med ofta sin faders utbildningsbana även om den ledde till en arbetsmarknad med hög arbetslöshet och relativt låga inkomster. Döttrarna såg i stället ut att vara

mer benägna att reproducera föräldrarnas position utifrån en hierarkisk och ekonomiskt baserad klassindelning.

Samtidigt ser sambandet mellan mor och dotter ut att vara mycket svagare när det gäller relationen mellan utlandsfödda mödrar och deras döttrar än för mödrar och döttrar med inhemsk bakgrund (Niknami, 2016). Det bidrar med ytterligare komplexitet till frågan.

Olika förhållningssätt hos män respektive kvinnor i minoritet

Flera studier har intresserat sig för det kön som utgör en minoritet vid olika utbildningar. En studie som specifikt undersökte STEM-utbildningar som dominerades antingen av män eller av kvinnor fann att kvinnorna på de mansdominerade utbildningarna framför allt betonade sin maskulinitet och hur de kände att de passade bättre in med män. Kvinnors strategier och pressen på kvinnorna att vara på ett visst sätt varierade dock mellan olika utbildningar, och utbildningar med fler subgrupper utgjorde mer tillåtande miljöer. Till skillnad från kvinnorna i minoritet försökte männen i minoritet inte att passa in, utan skapade i stället en viss separat maskulin identitet (Madsen m.fl., 2015). I Norge fann en studie av män i minoritet att de dubbelt så ofta som sina kvinnliga kurskamrater hoppade av professionsutbildningar men att äldre män i lägre grad hoppade av. Dessutom saknades det intressant nog ett samband mellan gymnasiebetyg och avhopp för männen i studien (Abrahamsen, 2020).

Eftersom personer vars kön är kraftigt underrepresenterat på deras utbildning kan möta könsspecifika utmaningar och utbildningsspecifika krav för att passa in, är det inte säkert att samma typ av stödinsatser lämpar sig för alla.

Utländsk bakgrund

En administrativ kategori som ibland kombineras med teoretiska begrepp

Liksom kön är utländsk bakgrund ofta en rent administrativ kategori som i förekommande fall redovisas i statistiken. Teoretiska perspektiv kan då saknas. Orupabo och andra (2020) har dock använt begreppet *framing* för att förstå olika jämförelseramar som andra generationens invandrare använder för att bedöma sina utbildningsmässiga prestationer. Författarna betonade hur dessa jämförelseramar på olika sätt bidrog till att skapa en starkare motivation än hos majoritetsstudenterna. I liknande syfte har begreppen *etniskt kapital* eller *invandrardriv* använts för att beskriva och förklara tendensen hos andra generationens invandrare att vid kontroll för betyg ha en mycket starkare tendens att läsa en högre utbildning (Leirvik, 2010; Orupabo m.fl., 2020; Reisel m.fl., 2019). Leirvik (2016) har samtidigt betonat att det etniska kapitalet eller invandrardrivet är ett tveeggat svärd, som såväl kan hjälpa som stjälpa när det kommer till utbildning.

Att vara andra generationens invandrare är förknippat med positiva *sekundära effekter*

Hermansen (2016) fann vid kontroll för föräldrarnas resurser samt bostadsområde att det i Norge var en fördel för uppnådd utbildningsnivå att ha utländsk bakgrund i andra generationen. Vidare visade resultaten att bostadsområdets effekt på uppnådd utbildningsnivå var väldigt svag vid kontroll för föräldrarnas resurser. Erikson (2020) konstaterade att andra generationens invandrare tenderar att prestera sämre i skolan, men att *sekundära effekter* är positiva, eftersom andra generationens invandrare vid kontroll för betyg i högre grad än andra gör mer akademiskt orienterade val i utbildningssystemet.

Gruppen med utländsk bakgrund är dock långt ifrån homogen. Berggren (2013) studerade i en svensk studie intersektionen mellan utländsk bakgrund uppdelat efter regioner, föräldrars utbildningsnivå och kön. Övergripande menade Berggren att föräldrarnas utbildning var mer betydelsefull än ursprungsregionen för högskoledeltagandet bland dem som dessförinnan klarat av gymnasiet. Studien visade att män med ursprung i Sydamerika eller Afrika var bland de minst benägna att fullfölja minst två års högre utbildning, tillsammans med nordeuropeiska män från studieovana hem. Könsskillnaderna i att fullfölja minst två års högskoleutbildning var störst inom grupper med bakgrund i Sydamerika och Karibien. Oddsen för kvinnorna att läsa en högre utbildning var där hela 80 procent högre än för männen vid kontroll för föräldrarnas utbildning. Vidare visade studien att personer med asiatisk bakgrund i hög grad

läste en högskoleutbildning, oavsett föräldrarnas utbildningsnivå. Kvinnorna med afrikanskt ursprung och högutbildade föräldrar hade dock ett jämförelsevis högre högskoledeltagande än motsvarande grupp med asiatiskt ursprung. Bland de som invandrat efter skolstart och som trots detta klarat av gymnasiet var högskoledeltagandet bara marginellt lägre än för övriga. Den mesta av selektionen bland första generationens invandrare skedde alltså under tidigare övergångar i utbildningssystemet.

Studier av specifika utbildningsval bland personer andra generationens invandrare har visat att de är överrepresenterade på bland annat professionsutbildningar inom hälso- och sjukvårdsområdet, exempelvis inom farmaci, odontologi och medicin (Askvik, 2019; Munk & Thomsen, 2018). Även vid kontroll för föräldrarnas inkomst är de överrepresenterade på utbildningar som leder till högt avlönade och prestigefyllda yrken. Samtidigt visar bland annat en norsk studie att de gängse mönstren inte alls gäller för personer med ursprung i vissa länder. Exempelvis var studier inom farmaci, odontologi och medicin inte alls vanligt förekommande bland enskilda grupper (Askvik, 2019).

Kvalitativa studier av *invandrardriv* och betydelsen av nya och gamla hierarkier

Leirvik (2010) har i Norge utforskat varför klass ser ut att ha lägre genomslagskraft vad gäller utbildning för andra generationens invandrare än för unga med norsk bakgrund. Utifrån en studie av unga med indiskt eller pakistanskt ursprung betonade hon den tacksamhetsskuld som andra generationens invandrare ofta känner gentemot sina föräldrar. Eftersom föräldrarna gjort stora uppoffringar för att via migrationen förbättra sina barns chanser i livet, känner många unga en vilja att visa tacksamhet genom att göra väl ifrån sig. Dessutom värdesätts utbildning ofta högt inom etniska nätverk i det nya landet. Allt detta bidrar till ett starkare driv hos många av andra generationens invandrare.

Leirvik (2012) fann vidare att andra hierarkier från ursprungslandet hade betydelse, såsom kast, som inte nödvändigtvis sammanföll med klassposition. Lågkastfamiljer med ursprung i Indien och Pakistan värdesatte i hennes studie utbildning högre än vad högkastfamiljer gjorde. Högkastfamiljerna lutade sig i stället ofta tillbaka på tillgångar som inte nödvändigtvis värdesattes i det nya landet och som gradvis tappade i status även i de etniska nätverken. På så sätt blev högt kast till nackdel för utbildningsframgångar. Studien understryker att de ofta förgivet tagna hierarkierna i den nationella kontexten inte alltid räcker till i analyser av invandrade grupper.

Föräldrars utbildningsnivå har ofta betydelse även i grupper med utländsk bakgrund, men dess effekt är ibland mindre än för studenter med inhemsk bakgrund. Fekjær och Leirvik (2011) undersökte exempelvis andra generationens invandrare med vietnamesisk bakgrund. Även om de lyckades väldigt väl i utbildningssystemet, oavsett om föräldrarna var högutbildade eller inte, fanns skillnader ändå. Författarna noterade ett mönster där högutbildade föräldrar visade en större öppenhet gentemot sina barn jämfört med de lågutbildade föräldrarna, som i stället förväntade sig mer underordnade barn. Båda typerna av föräldrar värdesatte samtidigt lydnad hos barnen. Det öppna förhållningssättet hos de högutbildade föräldrarna såg ut att vara förknippat med ännu högre utbildningsprestationer.

Jämfört med norska ungdomar uppvisade de med vietnamesisk bakgrund en större vilja att gå sina föräldrars önskningar om deras utbildning till mötes. Eftersom det sistnämnda är vanligt även i invandrade grupper med jämförelsevis lägre utbildningsprestationer än den vietnamesiska gruppen, kvarstod dock frågan om vad som gör att den vietnamesiska gruppen skiljer ut sig (Fekjær & Leirvik, 2011).

I en senare studie har Leirvik (2016) försökt visa på nyanser av *invandrardrivet* eller det *etniska kapitalet* som det ibland också benämns. Utifrån intervjuer med unga med indiskt och pakistanskt ursprung samt minoritetsrådgivare som arbetat i gymnasiet argumenterar hon för att samma aspekter som hos vissa unga skapar ett starkare driv, för andra unga leder till utbildningsmässiga misslyckanden. Den sociala kontrollen som familjen utövar på sina barn kan få negativa konsekvenser, särskilt om det yttrar sig i kontroll som drabbar individens autonomi negativt. Ännu mer negativ kan effekten bli i kombination med olika former av våld eller tvång. På så sätt kan pressen på unga förklara den utbildningspolarisering man kan se, där avhoppen i gymnasiet är extra höga samtidigt som övergångsfrekvensen från gymnasiet till den högre utbildningen är väldigt hög. Leirvik betonar därför att det är viktigt att inte idyllisera invandrardrivet.

Olika referensramar, låga förväntningar och utanförskap

Orupabo och andra (2020) visade i en norsk studie att i termer av stöd och uppmuntran från föräldrarna gällande utbildningsval fanns ingen större skillnad mellan andra generationens invandrare och unga med

inhemsk bakgrund. Föräldrarnas utbildningsnivå var i stället det mer avgörande för båda grupperna, där högutbildade föräldrar i högre grad visade stöd för de ungas utbildningsval. Som förklaring till andra generationens invandrares starka utbildningsprestationer betonade studien i stället hur de använde olika tolkningsramar för att bedöma sina studieframgångar. Dessa hade i sin tur positiva effekter på utbildningsdrivet. Å ena sidan kunde de jämföra sina prestationer med de dåliga förhållandena i föräldrarnas ursprungsland, vilket genererade en känsla av optimism. Synsättet bidrog till en vilja att göra föräldrarnas uppoffringar värda mödan genom att utnyttja de möjligheter som fanns i det nya landet. Å andra sidan kunde de jämföra sig med sina klasskamrater med norsk bakgrund, vilket genererade en pessimism. Det bidrog enligt författarna till en motivation att arbeta ännu hårdare och försöka motbevisa de låga förväntningar man upplevde.

Ulriksen och andra (2017) har påtalat hur unga från etniska minoriteter ibland känner sig *andrafierade* (eng. *othered*) utifrån tidigare erfarenheter av diskriminering, och ett i försök att passa in då anpassar sina beteenden utifrån vad de läser in i andras blickar och uppfattningar om dem. Studien tar även upp hur studentkulturens alkoholkonsumtion kan skapa svårigheter för vissa religiösa studenter, vilket förvisso inte rör enbart personer med utländsk bakgrund. Utanförskap på utbildningen har inte enbart betydelse för bristande integration och de avhopp som kan vara förknippade med detta. Det kan även ha betydelse för dem som fortsätter sina studier, på så sätt att det minskar det akademiska utbytet med medstudenterna och därigenom också förmågan att bygga nätverk.

Geografi

Geografiska avstånd kan ses som kostnad i beslutskalkyler

Geografiska aspekter har i ännu större utsträckning än kön och utländsk bakgrund behandlats som givna snarare än teoretiskt härledda (se exempelvis Haley, 2020a, 2020b), eventuellt utifrån den uttalade policyn i många länder att utjämna de geografiska skillnaderna i tillgång till högre utbildning. Helland och Heggen (2018) har dock byggt vidare på Boudons (1974) förståelse av utbildningsval som rationella kalkyler som får olika utfall för grupper med olika förutsättningar, i detta fall utifrån geografisk hemvist. Tanken är då att avståndet till lärosätet eller en flytt längre från familj och vänner utgör en kostnad i beslutskalkylen.

Oppositionen mellan stad och landsbygd är framträdande

Flera studier har betonat att bostadsområde inte är så väsentligt. Bostadsområde verkar sakna eller ha svag effekt på utbildning vid kontroll för andra faktorer (Hermansen, 2016; L. Lindahl, 2011). Däremot finns skillnader utifrån bredare geografiska analyskategorier.

I Sverige studerade Haley (2020a, 2020b) oppositionen mellan stad och landsbygd i kombination med skolprestationer och social bakgrund. Resultaten visade på olika mönster i vilka som flyttade för att påbörja en högre utbildning. Från landsbygden migrerade ofta unga med höga skolprestationer för att läsa vid något av de traditionella universiteten. Från de större städerna migrerade i stället unga med låga skolprestationer eller från studieovana hem för att påbörja studier vid en högskola. Den tendensen har ökat över tid, framför allt för kvinnor från studieovana hem i de större städerna. Författaren noterade att detta går stick i stäv med tanken om att utbyggnaden av högskolorna utanför de större städerna ska öka tillgången till högre utbildning i mer glesbefolkade delar av landet. Ungdomar i glesbygd med sämre betyg riskerar nämligen att konkurreras ut vid de lokala högskolorna av ungdomar från städerna. Att högskolor i allt högre grad har rekryterat studenter från studieovana hem och studenter med lägre skolprestationer oavsett geografiskt ursprung, medan det motsatta skett på de traditionella universiteten, har dessutom bidragit till en ökad social och meritmässig tudelning av den högre utbildningen.

Haleys resultat från Sverige skiljer sig från Helland och Heggens (2018) norska resultat. De fann att norska unga, vid kontroll för föräldrarnas utbildningsnivå, i regel studerade på ett lärosäte nära hemmet. Det gjorde att unga i de större städerna var mer benägna att läsa vid universiteten och fackhögskolorna, och då mycket oftare läste på långa elitutbildningar såsom juridik, civilingenjörsprogram, läkarprogram eller MBA. Unga i glesbygd läste i stället oftare kandidatutbildningar vid någon av högskolorna. Den norska studien tog inte hänsyn till skolprestationer. Resultaten ligger i linje med tanken om att göra högre

utbildning tillgänglig i hela landet. Samtidigt är *typen* av högre utbildning som erbjuds inte densamma, vilket skapar olika möjligheter för unga i glesbygden jämfört med unga i de större städerna.

Funktionsnedsättningar

Administrativa, medicinska eller relationella definitioner av funktionsnedsättningar

Funktionsnedsättning har saknat registerdefinition, men en möjlighet har varit att utgå från dem som söker särskilt pedagogiskt stöd för funktionsnedsättning eller uppgifter från enkätundersökningar (Anderson m.fl., 2018). Vissa studier tar direkt eller indirekt formella diagnoser som utgångspunkt när de gör ett urval (Strömbäck Hjärne, 2020; Taneja-Johansson, 2021). Såväl policy som en del forskning har utgått från *The Nordic Relational Model of Disability* (förkortat NRM, ung. den nordiska relationella funktionsnedsättningsmodellen), vari funktionshinder uppstår som resultat av en konflikt mellan individens förmågor och omgivningens krav (Langørgen & Magnus, 2018). Med andra ord är en funktionsnedsättning inte en egenskap hos individen, utan kontextberoende. Det finns också studier som använder sig av begreppet *stigma* för att förstå individers relation till och beslut rörande sina funktionsnedsättningar (Magnus & Tøssebro, 2014).

Bristen på universell utformning ställer studenter och anställda inför svåra dilemman

I en norsk studie använde Magnus och Tøssebro (2014) begreppet *stigma* för att tolka relationen till funktionsnedsättningar och den rädsla som kan finnas hos många inför att avslöja sin funktionsnedsättning i de fall den inte är synlig. Man vill inte bli stereotypiserad, exkluderad eller få andras medlidande. Många personer i studien valde därför att inte avslöja sin funktionsnedsättning och att avstå från att begära stöd och nyttja särskilda hjälpmedel. I stället räknade de med många omtentor och stora studieförseningar. Andra avslöjande bara sin funktionsnedsättning för ett fåtal personer.

Stödet kommer dock sällan enkelt även om man väljer att avslöja de problem man upplever, eller om de är synliga för andra. Flera studier belyser det stora arbete som många personer med funktionsnedsättning tvingas göra för att kräva sin rätt till anpassning och anpassa sig själva (Langørgen & Magnus, 2018; Magnus & Tøssebro, 2014; Taneja-Johansson, 2021). De möts ibland av misstänksamhet eller blir nekade anpassning i första instans, och lärare glömmer ofta bort att göra även enkla anpassningar. Vissa personer med funktionshinder upplever sig också som en börda. Andra har dock positiva upplevelser och känner att hjälpen fokuserar på att problematisera omgivningen, för att identifiera de förändringar som krävs där.

Langørgen och Magnus (2018) menade att det kan vara viktigt för studenter med funktionsnedsättningar att bli bemötta som *vanliga* studenter, samtidigt som de på ett diskret sätt får det stöd som behövs. För att slippa bli behandlade som annorlunda kämpade många i tystnad, och för omgivningen syntes det ofta inte hur stora ansträngningar de gjorde. Taneja-Johansson (2021) underströk vikten av resurser och stöd från hemmet för förmågan att klara av de stora utmaningar man i nuläget ställs inför som student med adhd i Sverige.

Langørgen och andra (2018) tog lärarna och praktikhandledarna som utgångspunkt, och betonade hur problemen med bristande anpassning i hög grad är institutionella. De anställda saknade i många fall tillräckliga kunskaper och institutionellt stöd, och pressades samtidigt av bristande resurser och tid. De ställdes därför inför svåra dilemman, där de ensamma tvingades väga juridiska, ideologiska, professionella och pedagogiska frågor, regler och intressen mot varandra. Det resulterade i ett ambivalent förhållningssätt till studenter med funktionsnedsättningar. Författarna gjorde bland annat tolkningen att anställda ibland slits mellan negativa känslomässiga kopplingar till funktionsnedsättningar å ena sidan, och en självbild och diskurs baserad på fördomsfrihet och rättvisa å den andra. En sådan ambivalens kan resultera i att personal försöker undvika kontakt med studenterna med funktionsnedsättning. De flesta anställda villkorade sin hjälpsamhet med att studenterna själva skulle ta initiativ och begära stöd. De saknade alltså en medvetenhet om komplexiteten i frågan om att begära stöd, såsom den beskrivits ovan.

Intersektionella perspektiv

Studier på senare år har även använt eller betonat behovet av intersektionella perspektiv (Berggren, 2013; Taneja-Johansson, 2021; Weedon, 2017), som tar hänsyn till att sociala kategorier samspelar med varandra. Genom att samspela skapar de mönster i upplevelser, erfarenheter och utfall som osynliggörs i analyser av en social kategori i taget. Således kan exempelvis socioekonomiska skillnader återfinnas *inom* grupper med funktionsnedsättning, liksom könsskillnader skär tvärs igenom frågan om nationalitet eller utländsk bakgrund (Berggren, 2013). Viktiga aspekter döljs därför om man exempelvis analyserar funktionsnedsättning utan att samtidigt ta hänsyn till socioekonomisk bakgrund (Taneja-Johansson, 2021; Weedon, 2017).

Bristen på intersektionella perspektiv har inte bara konsekvenser för statistik, forskning och politiska beslutsunderlag. Taneja-Johansson betonade att det är problematiskt att den högre utbildningen i hög grad behandlar funktionsnedsättningar som en separat företeelse från socioekonomisk bakgrund. Det gör att samma stöd erbjuds vid en given funktionsnedsättning, trots att stödbehovet kan variera kraftigt beroende på studentens socioekonomiska bakgrund (Taneja-Johansson 2021).

Utlandsstudier

Utlandsstudier kan antingen ske i form av hela utbildningsprogram, eller som kortare vistelser som ofta blir en del av den ordinarie utbildningen i hemlandet och som i många fall sker via formella utbytesprogram. Utlandsstudier i dessa två former skulle kunna betraktas som ytterligare utbildningsformer och därmed inta en naturlig plats i analyser av ojämlikhet inom den högre utbildningen. Att gruppen inte är representativ ens i relation till den redan socialt selekterade studentpopulationen har bekräftats i studier på senare år (Bryntesson & Börjesson, 2019; UHR & CSN, 2019; Wiers-Jenssen, 2011).

Samtidigt har forskningen visat att det inte är en helt homogen grupp. I Norge är det betydligt vanligare att läsa hela utbildningsprogram utomlands inom områden som det är svårt att komma in på i Norge. Utlandsstudier kan på så sätt bli ett sätt för de vars betyg inte fullt ut räcker till, att ändå kunna läsa utbildningen de önskar. Detta var enligt en studie vanligt inom medicin, odontologi och veterinärutbildning, och studierna bedrevs ofta i Östeuropa. Studenter inom samhällsvetenskap, media eller företagsekonomi betonade i stället nya upplevelser, kunskaper om språk och kultur eller den utländska utbildningens högre kvalitet som starka motiv bakom att läsa en utbildning utomlands. Programstudenterna hade oftast högutbildade föräldrar, och var fjärde hade minst en utlandsfödd förälder. Ytterligare andra hade föräldrar som bott utomlands, eller hade själva spenderat längre perioder i utlandet. Många attraherades av möjligheten att läsa utbildningar som utifrån kvalitet eller innehåll skilde sig från de som erbjöds i Norge. Skillnaderna i motivationer medförde att vissa framför allt gjorde valet av destination utifrån land och språk, medan andra fokuserade på enskilda lärosäten (Hovdhaugen & Wiers-Jenssen, 2017). Utbytesstudenter är jämför med programstudenter en ännu mer selekterad grupp. De har ännu högre betyg och har i ännu högre grad högutbildade föräldrar (Wiers-Jenssen, 2011).

Deltagandet i olika former av utlandsstudier har tolkats utifrån mobilitetskapital, där utlandserfarenheter tenderar att generera ett driv att samla ännu mer utlandserfarenheter (Wiers-Jenssen, 2011). En annan studie (Hovdhaugen & Wiers-Jenssen, 2021) noterade att högt mobilitetskapital var associerat med en önskan om att vara annorlunda. En sådan inställning benämndes därför *differentiering*, till skillnad från den *pragmatiska* inställningen hos de som läser utomlands för att de inte lyckades ta sig in på den inhemska utbildningen. Därutöver noterade studien en *utforskande* inställning, som svarar mot de kulturella och språkliga drivkrafterna. Den sistnämnda inställningen var enligt studien den vanligaste inställningen, och förkom i någon mån även hos de studenter som annars framför allt uppvisade de övriga två inställningarna. *Differentiering* var vanligare inom konst, media, samhällsvetenskap, företagsekonomi och humaniora, medan *pragmatism* oftare förekom inom medicin och psykologi. Den *pragmatiska* inställningen är givetvis i stort sett frånvarande bland utbytesstudenter eftersom de inte utgör alternativ utan komplement till den inhemska utbildningen. De norska resultaten ser ut att stämma väl överens med svenska data (Bryntesson & Börjesson, 2019; UHR & CSN, 2019).

Sammanfattning och diskussion

Rapportens tema är mångvetenskapligt

Rekrytering till högre utbildning och studentpopulationens sammansättning har varit och är fortfarande centralt inom många forskningstraditioner och discipliner. Vi har genom att utgå från ett antal större forskningsmiljöer i Sverige och de nordiska länderna identifierat över 130 forskningspublikationer på svenska, engelska, danska och norska sedan 2010 som berör detta tema. Korpusen är på intet sätt uttömmande för all forskning, men ger en inblick i de mer tongivande forskningsinsatserna. Mycket översiktligt kan forskningen sammanfattas som att den spänner över ett antal discipliner, främst samhällsvetenskapliga, med en tyngdpunkt i nationalekonomi, sociologi och utbildningssociologi. Metoderna är ofta kvantitativa och rymmer olika former av multivariata statistiska analystekniker baserade på nationella statistiska register över hela populationer av studenter och omfattande uppgifter om deras sociala bakgrund, tidigare utbildningsgång och grundläggande karakteristika. Men även mer kvalitativa studier förekommer. Dessa ger ofta en bild av de mekanismer som förklarar de samband som statistiska analyser blottlägger. Andra gånger bidrar de kvalitativa studierna till att nyansera de generaliserade bilder som statistiska samband eller aggregerade kategorier förmedlar, genom att visa på den stora variation som finns när man även uppmärksammar de som avviker från de aggregerade mönstren.

För att strukturera framställningen har vi utgått från vetenskapliga traditioner som indelningsprincip. Vår utgångspunkt är att vetenskapliga traditioner är väsentliga för att förstå vilka frågor forskare ställer, hur de strukturerar sina studier, vilka material de utgår från, hur de bearbetar data, hur de tolka sina resultat, ja, vad som uppfattas som ett resultat och inte. Dessa saker tenderar att hänga ihop inom en tradition. Samtidigt finns variationer. Inom vissa traditioner är metoderna väldigt bestämmande, medan begrepp och teorier kan variera, inom andra är forskningsobjektet styrande, under det att metoder och data kan variera stort. Traditioner hänger samman med discipliner och ämnen, men är inte helt överlappande. Vi har därför försökt att förhålla oss till båda dessa storheter.

Ett första – och långtifrån trivialt – resultat av vår kartläggning är att området studier av rekrytering och studentpopulationens sammansättning är mångvetenskapligt. Det betyder att det finns en variation av frågor, problemställningar, metoder, material och inte minst resultat, vilket ofta hänger samman med att forskare arbetar inom olika vetenskapliga traditioner som i sin tur på olika sätt representerar och förhåller sig till ett antal framför allt samhällsvetenskapliga discipliner. Det finns även vissa tydliga mönster. Forskning inom nationalekonomin sammanfaller i stort med en kvantitativt orienterad vetenskaplig tradition, medan sociologin och dess underdisciplin utbildningssociologin spänner över fler vetenskapliga traditioner och därmed över fler olika teorier, begrepp, metoder, material, etcetera, där vissa ligger nära den nationalekonomiska forskningen och annan ligger närmare mer kvalitativa etnologiska traditioner. En tydlig strömning inom det breda utbildningsvetenskapliga forskningsfältet fokuserar på identiteter. Annan forskning är inte så tydligt rotad i specifika traditioner, utan definieras primärt av de studieobjekt de forskar om. Dessa är ofta relaterade till sociala grupper och kategorier av människor som är underrepresenterade eller diskrimineras i högre utbildning.

I framställningen ovan presenterar vi dessa traditioner och discipliner och deras frågor, utgångspunkter, metoder, material och resultat. Nedan syntetiserar vi resultaten över traditioner och discipliner för att lyfta fram mer övergripande resultat och problematiker.

Utbildningsexpansionen har både ökat jämlikhet och förstärkt skillnader

Ett intressant tema i litteraturen är vad expansionen av den högre utbildningen inneburit för olika sociala gruppers utbildningsstrategier. Har expansionen lett till att skillnader minskat eller ökat mellan grupper? Många verkar här överens om att en utbyggnad av det högre utbildningssystemet leder till en ökad jämlikhet när det gäller tillträde till systemet. Studier av intergenerationella ojämlikheter har gett vid handen

att det redan ganska svaga sambandet mellan föräldrars och barns utbildningslängd i de nordiska länderna försvagats ytterligare över tid. Detta ligger i sakens natur. Om de mest resursstarka har nått taket för sin övergångsfrekvens, det vill säga att i princip alla i gruppen går vidare till högre studier, kan dessa inte bidra ytterligare till utbyggnaden av systemet. Andra sociala grupper, där övergången till högskolan inte är lika omfattande, behöver öka sina andelar för att fylla de nya platserna som tillgängliggjorts i systemet. Därmed minskar ojämlikheten i antagningen. Förhållandet mellan expansion och breddning av rekryteringen ser dock inte ut att vara helt linjärt. Exempelvis kan det initiala läget påverka utfallet av expansionen. Om det råder stor ojämlikhet när expansionen inleds är det lättare att se en utjämnings-effekt, än om inte skillnaderna är så stora från början. Det finns även flera potentiellt problematiska effekter av expansionen. Flera studier visar på att när skillnaderna i rekrytering till systemet som helhet minskar, blir skillnaderna inom systemet mer betydelsefulla.

Expansionens effekter kan exempelvis variera beroende på vilken del av systemet som expanderas. En utbyggnad av högskolor utanför de större städerna samt mer praktiskt inriktade utbildningar kan å ena sidan bidra till att öka rekryteringen av ungdomar från studieovana hem och utanför de större städerna. Å andra sidan kan de då attrahera eller avleda vissa av dem som annars hade läst vid ett universitet eller en fackhögskola (specialiserade och ofta tekniska lärosäten, handelshögskolor och konst-högskolor), och då eventuellt på längre eller mer akademiskt inriktade utbildningar.

Samtidigt finns det potentiellt en motsättning mellan en geografisk och en meritokratisk uppdelning mellan olika typer av lärosäten. I Norge, där studenterna oftast läser vid ett lärosäte nära hemmet, uppstår en geografisk uppdelning av studenter där tillgången till de traditionella universiteten blir förbehållen studenterna i de större städerna. I Sverige, där högpresterande studenter flyttar till eller blir kvar i de större städerna medan lågpresterande studenter blir kvar i och i ökad utsträckning flyttar till mindre orter och läser vid högskolorna där, uppstår i stället en meritokratisk uppdelning där de högpresterande koncentreras till de större städernas universitet och fackhögskolor.

När allt fler genomgår en högre utbildning blir en sådan också mindre utmärkande i konkurrensen om attraktiva positioner på arbetsmarknaden. Dessutom är det inte alls säkert att ens studiekamrater ger tillgång till värdefulla professionella nätverk när de allt oftare kommer från studieovana hem. Med andra ord gör expansionen av den högre utbildningen att det kan bli viktigare vilka utbildningar studenter läser och vid vilka lärosäten de studerar. Vi ser exempelvis att konkurrensen ökat till många elitutbildningar, och att de har behållit om inte till och med ökat sin sociala selektivitet.

Den socialt ojämna rekryteringen till olika lärosäten och utbildningar ser på individnivå ut att drivas av ojämlik tillgång till information och kunskap om utbildningssystemet och dess hierarkier, olika typer av stöd eller förväntningar från familj och omgivning, samt ett mönster där även högpresterande studenter från studieovana hem ofta uttrycker preferenser för kortare och mer yrkes- eller arbetsmarknadsorienterade högre utbildningar närmre familj och vänner. Andra generationens invandrare tenderar även de att läsa mer praktiskt inriktade utbildningar, men då ofta längre professions-utbildningar inom framför allt hälso- och sjukvårdsområdet. Hos dem kan en exempelvis tacksamhet gentemot föräldrarnas uppoffringar, press och förväntningar hemifrån eller en vilja att motbevisa omgivningens låga förväntningar bidra till utbildningsambitionerna. Variationen är dock stor inom gruppen.

Expansionen har bland annat drivits av att kvinnor i allt större utsträckning söker sig till högre utbildning. Detta beror till stor del på två olikartade faktorer. För det första har kvalifikationskraven inom många kvinnodominerade yrkessektorer höjts, vilket skapat en stor efterfrågan på högre utbildning riktade mot dessa yrken (det gäller framför allt vård och utbildning). För det andra har kvinnor i större antal börjat söka sig till utbildningar som tidigare varit tydligt mansdominerade, inte minst traditionella och långa professionsutbildningar som utbildningar till jurist, psykolog, läkare och tandläkare. Det har förstärkt konkurrensen på dessa utbildningar, vilket i sin tur tenderar att förstärka den sociala sned-rekryteringen. För diskussionen om rekrytering till högre utbildning blir det här alltså en fråga om att en breddning när det gäller kön kan få som effekt att de sociala skillnaderna avseende klass förstärks. Det blir med andra ord alltmer nödvändigt att hålla flera sociala dimensioner aktiva i analysen samtidigt.

I takt med att de kvalitativa skillnaderna mellan olika typer av utbildning blivit viktigare har de sociala skillnaderna i uppnådd utbildningslängd eller påbörjad högre utbildning gradvis blivit allt sämre mått på ojämlikhet i utfall. Samtidigt ser föräldrarnas utbildningslängd som isolerad faktor ut att få en allt svagare och på senare år kanske obetydlig betydelse för barnens utbildningslängd. Detta bör också förstås som en effekt av att en lång utbildning i föräldragenerationen inte längre har samma distingerade värde, eftersom expansionen i sig lett till att alltfler kommit i åtnjutande av en sådan titel. Detta har lett till att

flera studier använt mer detaljerade hierarkiska klassindelningar, alternativt kombinationer av vertikala och horisontella uppdelningar av sociala grupper för att bättre kunna fånga reella sociala skillnader i rekryteringen. En undergrupp av det senare slaget har betonat styrkan i mikroklassreproduktion, där föräldrarnas specifika yrken eller utbildningar används som förklaringsfaktor för barnens specifika utbildningsval. Mikroklassreproduktion sker framför allt i far–son-relationen, medan döttrarna framför allt ser ut att reproducera moderns generella klassposition.

Helt utdaterat är dock inte utbildningslängd, vare sig som utfallsmått eller som indikator på social bakgrund. Det finns fortfarande en relativt stark korrelation mellan syskons utbildningslängd, vilket fångar effekten av hela den uppväxtmiljö och de gener som syskon delar. Sociala faktorer ser alltså fortfarande ut att påverka hur lång utbildning barn skaffar. Vidare ser föräldrarnas utbildningsnivå fortfarande ut att vara en relativt god om än inte helt tillfredställande indikator på flera olika faktorer i uppväxten som påverkar barns utbildningsframgångar och utbildningsvägar. När man inte isolerar för andra familjefaktorer finns ett tydligt samband mellan föräldrars och barns utbildningslängd.

Ojämlikhetsmekanismer aktualiserar filosofiska frågor om rättvisa

En väsentlig del av litteraturen gör en distinktion mellan två olika orsaksmekanismer som förklarar den sociala ojämlikheten i utbildning mellan grupper. Den ena mekanismen (*primära effekter)* är den som grundar sig i att barn i olika sociala grupper presterar olika väl i skolan eller på kognitiva test. Generellt mäts detta utifrån betyg. En anledning till att barn i olika sociala grupper tenderar att skaffa sig olika mängd och typ av utbildning är alltså att de presterar olika väl i skolan och därför får olika betyg, vilket i sin tur påverkar vilka möjligheter de har. Den andra mekanismen *(sekundära effekter)* grundar sig i stället i att barn i olika sociala grupper *med samma* skolprestationer, kognitiva förmågor eller betyg, ändå uppvisar olika preferenser och därför tenderar att välja olika banor genom utbildningssystemet.

Skattningar har gett vid handen att den prestationsbaserade mekanismen förklarar 30–75 procent av skillnaderna mellan olika sociala grupper, beroende på hur man mäter. Överlag minskar den prestationsbaserade effekten i betydelse ju högre upp i utbildningssystemet man kommer, och i stället blir de olika preferenserna och valen mer betydelsefulla.

En distinktion som ofta förkommer i politiska diskussioner är den mellan *lika möjligheter* och *jämlikt utfall*. Lika möjligheter karaktäriseras i regel som en situation där utfallet är upp till individers val, meriter och preferenser. Meritokrati bygger på detta perspektiv. I meritokratiska system kan ojämlika utfall anses vara rättvisa så länge de bygger på just individuella förmågor. Frågan är vad som händer när förmågorna är beroende av en persons sociala bakgrund. Ett jämlikt utfall är som det låter ett utfall utan systematiska skillnader. Det förutsätter att personer med olika social bakgrund eller kön inte systematiskt gör olika utbildningsval.

En distinktion som tar hänsyn till meriternas ärftlighet och som förekommer inom den nationalekonomiska forskningen är den mellan *arv* respektive *individuell ansträngning*. Ojämlikhet grundat på det förstnämnda ses då som orättvist, medan ojämlikhet utifrån individuell ansträngning ses som rättvist.

Forskning utifrån frågor om rättvisa, meritokrati eller skillnader mellan arv och individuell ansträngning vilar på ibland vitt skilda filosofiska antaganden. Att tala om individuell ansträngning som etiskt försvar av ojämlika utfall förutsätter ett antagande om att vi har en fri vilja. Själva idén om en fri vilja är samtidigt svårförenlig med vår syn på hur resten av universum fungerar, exempelvis att det är en kombination av determinism och ett litet mått slump som råder. Kritiker av idén av en fri vilja menar att det är orimligt att tro att man hade kunnat *välja* att göra något annat än precis det man gjorde, om situationen inklusive ens hjärnas tillstånd hade varit fullständigt identiskt (för en utförligare diskussion, se Harris, 2012). Att däremot *inte* betrakta människor som ansvariga för sina liv, på samma sätt som vi inte håller biljardkulan ansvarig för om den träffar rätt eller inte, kan i stället kännas intuitivt upprörande eller åtminstone obekvämt.

Samtidigt finns det argument för att en incitamentsstruktur där ”goda val” lönar sig kan motiveras även utifrån ett synsätt som baseras på att det som sker i vår kropp och hjärna precis som i resten av universum avgörs av kombinationen av determinism och slump. En sådan argumentation skulle exempelvis kunna vara ett utilitaristiskt resonemang med fokus på utfallet – beroende på hur omgivningen utformas kommer såväl biljardkulans som människans bana att påverkas. Alltså kan incitament och disincitament leda till mer önskvärda utfall och därför vara önskvärda, även om de inte i strikt mening är rättvisa. Ytterligare ett alternativ som kan motivera ojämlikhet utan att förutsätta existensen

av en fri vilja är Rawls rättviseteori (1971), där ojämlikhet i ett samhälle är rättvis på strikt villkor att ojämlikheten ifråga gynnar samhällets sämst ställda medborgare.

Som resonemangen ovan illustrerar aktualiserar begreppen rättvisa och jämlikhet fundamentala filosofiska frågor, som i forskningen inte blir irrelevanta abstraktioner utan har tydliga praktiska implikationer för metodologi, teori och tolkning av forskningsresultat. Det handlar exempelvis om vilka förväntningar som ställs upp för när jämlika eller rättvisa utfall faktiskt är uppnådda. Det kan vara fruktbart att ställa de olika begreppen i relation till varandra.

Eftersom preferensbaserade skillnader *(sekundära effekter)* går att påverka i något högre ålder är det i regel dessa som blir föremål insatser för att åstadkomma en jämnare social rekrytering till den högre utbildningen. Studier har dock visat hur de unga ofta hämtar inspiration från sina föräldrar och söker bekräftelse för sina val i sin sociala krets, vilket gör att valen tydligt färgas av de ungas omgivning. Utifrån argumentet i den nationalekonomiska litteraturen att det finns en större acceptans för ojämlikheter grundade på val än på olika former av arv skulle det dock vara mest angeläget att motverka prestationsbaserade skillnader *(primära effekter)* om man vill minska upplevda orättvisor. En fråga som då uppstår är om lika möjligheter blir en realitet om det inte längre finns några systematiska skillnader i skolprestationer mellan grupper, förutom dem som exempelvis i fallet med kön kan härledas till biologiska skillnader?

Inom Bourdieutraditionen framstår tanken om lika möjligheter som verklighetsfrämmande. Så länge det finns sociala avstånd mellan grupper i samhället, kommer det motstånd som är förknippat med stora individuella sociala förflyttningar att innebära att möjligheterna att ta sig till en given social position inte är desamma oavsett vilken del av samhället man har sitt ursprung i. Sådana sociala förflyttningar handlar inte bara om vertikala klassresor, utan även horisontella förflyttningar. Som exempel kan vi tänkas oss motståndet som företagsledarens son eller dotter skulle behöva överkomma för att lyckas bli professor inom humaniora, eller vice versa för den delen. Sådana banor är inte omöjliga, men däremot osannolika. Att sannolikheten är betydligt högre att man hamnar i en social position som ligger närmre ens föräldrars, och att det också sannolikt är det man önskar, tolkas inom ramverket utifrån mötet mellan å ena sidan det man har i bagaget från uppväxten, och å andra sidan samhällets och utbildningssystemets struktur. Socialt betingade tillgångar och sociala strukturer är med andra ord det som teorin har som verktyg. Den kritiseras därför ibland för att inte kunna förklara mobilitet.

Förklaringar till de klassresor eller de stora horisontella sociala rörelser som trots allt sker kan dock sökas med samma teoretiska verktyg, men på en nivå som inte fångas av de grova statistiska mått som används i många kvantitativa studier. I dessa missar man i det enskilda fallet exempelvis betydelsen av morfadern och dennes medlemskap i ett inflytelserikt sällskap, eller läraren som blev som en mentor för personen som senare gjorde en klassresa. Detta synsätt förutsätter alltså ingen fri vilja. Alternativt betraktar man de osannolika sociala resorna som utslag av något som ligger utanför den teoretiska modellen, exempelvis en fri men strukturellt begränsad vilja, eller biologiska faktorer.

En fråga om rättvisa och jämlikhet som ofta tycks glömmas bort i diskussionen om social snedrekrytering till den högre utbildningen är den starka press som unga med högutbildade föräldrar tycks ha på sig att själva läsa en högre utbildning. Diskussionen har en tydlig slagsida mot att problematisera lägre socioekonomiska gruppers val, och framför allt se begränsningar i deras valmöjligheter eller möjlighetshorisonter. Forskningen gör oftast ett explicit eller implicit antagande om en statushierarki, där det goda och önskvärda associeras med högre socioekonomiska gruppers utbildningsvägar medan lägre socioekonomiska grupper anses ta sämre vägar eller vara hindrade från att ta de mer önskvärda. Teorin som betonar den höga kostnaden av att falla nedåt i klasshierarkin sätter dock fingret på de begränsningar som barn till familjer med hög utbildning och höga inkomster har. Dessutom är det svårt att rent praktiskt se hur den sociala mobiliteten bara ska kunna gå åt ett håll – alla studenter kan ju inte läsa långa professionsutbildningar vid universiteten.

Frågor som sällan ställs är vad som karaktäriserar de unga från högutbildade hem som väljer utbildningar de socialt eller meritmässigt inte förväntas välja. Vilka barriärer står i vägen för dem att göra avvikande utbildningsval? Vilka upplevelser har de som ändå gör det, och vilka specifika problem stöter de på? Hur skulle en ökad tillströmning av unga från utbildningsstarka hem till utbildningar som i dag domineras av arbetarklassens söner och döttrar kunna åstadkommas?

Både behov av och problem med mer finfördelade analyser

Det är tydligt utifrån forskningen att det många gånger finns en poäng i att öka analysernas precision med hjälp av finare kategoriseringar eller intersektionella analyser. Det finns uppenbara risker att starka aggregeringar och generaliseringar kan vara såväl missvisande rent resultatmässigt som skadliga om de ligger till grund för utbildningspolitik eller konkreta insatser. Exempelvis skulle man utifrån analyser av sambandet mellan föräldrars och barns utbildningslängd kunna dra slutsatsen att det inte råder något större problem med ojämlikhet i de nordiska utbildningssystemen och att den sociala mobiliteten är hög. Utifrån statistik som visar på andra generationens invandrares överrepresentation i högre studier vid kontroll för betyg skulle man vidare kunna missa alla dem som inte slutför gymnasiet, och blunda för den ibland skadliga press som vissa unga upplever från familjen. Dessutom ger de övergripande mönstren i studieval hos studenter från studieovana hem en bild av gruppen som relativt homogen, när den kvalitativa forskningen belagt att det finns stor inre variation inom gruppen när det gäller hur man förhåller sig till utbildningen och vilken typ av motivation man har.

Samtidigt blir utbildningslandskapet helt oöverblickbart utan aggregeringar och generaliseringar. Man ser då inte skogen för alla träd. Frågan är också vad man rent praktiskt kan göra, åtminstone på politisk nivå, utifrån information om stora könsojämlikheter i utbildning inom en grupp med bakgrund i vissa länder och i en viss samhällsklass, eller vilka problem personer med kombinationen av en specifik typ av funktionsnedsättning och en viss socioekonomisk bakgrund möter i den högre utbildningen. Förhoppningsvis kan man i det enskilda fallet göra en analys av vilken typ av information som är användbar utifrån ens syfte, och därefter ta beslut om vilken typ av data som samlas in eller vilka kategorier som används. Lärosätenas stödenheter för personer med funktionsnedsättningar har sannolikt nytta av detaljerade analyser av skillnader inom gruppen studenter de har i uppdrag att ge stöd. Däremot blir samma detaljnivå orimlig när det gäller den nationella högskolepolitikens övergripande riktning.

Mer finfördelade analyser kan dock behövas som underlag för att man ska kunna ta välinformerade beslut om när och om det är lämpligt att använda mer aggregerade kategorier. Om det skulle vara så att avhoppsfrekvensen är högre för studenter från studieovana hem jämfört med studenter från akademikerhem på samma utbildningar, samtidigt som studenter från studieovana hem är överrepresenterade på utbildningar där avhoppsfrekvensen är jämförelsevis låg, kanske det helt enkelt är olämpligt att inte kontrollera för studieområde i analyser av avhopp utifrån social bakgrund. Med medvetenhet om att det finns en kraftig överrepresentation av läkarsöner på läkarprogrammet och juristsöner på juristprogrammet kan man samtidigt ändå välja att genomföra en analys utifrån bredare klasskategorier för att visa på de bredare reproduktionsmönster som finns inom utbildningssystemet, inte minst bland döttrar. Alltså kan man börja med en finare kategorisering, och utifrån det göra en bedömning av när aggregeringar och generaliseringar är lämpliga.

Är den högre utbildningen egentligen mycket mer än bara undervisning?

Frågan snedrekrytering till den högre utbildningen är på ett väldigt konkret sätt relaterad till frågan om utbildningens innehåll, kvalitet och värde. Många studier har visat på skillnader i rekrytering mellan lärosäten, utbildningsnivåer och enskilda utbildningar, utifrån olika indikatorer på studenternas sociala bakgrund, kön, geografiska ursprung, nationella bakgrund samt studiemeriter. Dessutom har andra studier belagt att sådana sociala skiljelinjer kan bli betydelsefulla även *inom* enskilda utbildningsprogram, där studenter utifrån faktorerna listade ovan eller utifrån funktionsnedsättningar inte sällan upplever ett utanförskap i relation till sina studiekamrater och har svårigheter att bli integrerade.

En uppenbar fråga är givetvis om alla högre utbildningar kan sägas ha samma värde, när de leder till olika typer av positioner med olika arbetsmarknadsutsikter, lönenivåer och arbetsvillkor. Studenter på kortare och mer praktiskt inriktade högskoleutbildningar riskerar dessutom att gå miste om den bredare bildning som en mer teoretiskt inriktad utbildning i bästa fall ger. Men även om vi jämför samma typ av utbildning på olika lärosäten, och gör antagandet att undervisningen har motsvarande innehåll och kvalitet på samtliga landets lärosäten och utbildningar, uppstår frågan i vilken mån vi kan säga att olika grupper av studenter får tillgång till samma slags utbildning. Det är inte nödvändigtvis samma sak att läsa en viss utbildning vid ett äldre universitet i en större stad som att läsa samma utbildning vid en högskola på en mindre ort eller rentav på distans, när både studiemiljön och studiekamraternas egenskaper och

bakgrunder i många fall skiljer sig åt markant. Sker inte mycket av lärandet just i samspelet med studiekamraterna – i lärosalen, i den självorganiserade studiegruppen liksom i diskussionen under lunchen och på festen? Ligger inte en stor del av värdet av många utbildningar också i de sociala och professionella nätverk som man bygger upp via sina studiekamrater samt de föreningar och organisationer som på vissa orter utgör en integrerad del av studentlivet? Frågan blir med andra ord var gränsen går för vad som utgör en högre utbildning, och vari utbildningens värde egentligen ligger.

Det är därför ett politiskt dilemma om man, som viss forskning indikerar, behöver välja mellan att *antingen* få fler studenter från studieovana hem att läsa en högre utbildning, på bekostnad av att det sker i en annan studiemiljö än majoriteten av studenterna från högutbildade hem, *eller* att fler studenter från studieovana hem får en högre utbildning i samma slags studiemiljö, på bekostnad av att något färre av dem kommer att läsa en högre utbildning.

Vidare skulle utanförskapskänslorna hos vissa grupper kunna ses som problematiska för utbildningsjämlikheten. Även om de berörda studenterna rent studieresultatsmässigt klarar sig bra, kan utanförskapet tänkas påverka utbytet med de medstuderande samt vad olika studenter får ut av student- och föreningslivet. Här kan en ökad medvetenhet om potentiellt exkluderande kulturer på olika institutioner och utbildningar vara viktigt. Att på olika sätt uppmärksamma studenterna själva på de olika strukturer som hänger samman med utanförskapskänslor skulle dessutom kunna minska risken att studenter tolkar sina svårigheter som individuella tillkortakommanden, när svårigheterna i själva verket är erfarenheter och upplevelser som delas av många utifrån faktorer såsom klass, kön, ursprung eller funktionsnedsättning. Utan tvekan skulle sådana insatser kräva fingertoppskänsla.

Svårt att skapa ett jämlikt utbildningssystem utifrån ojämlika uppväxtvillkor

Vilka medel står då till buds om man vill bryta de mönster som forskningen kartlagt? Även om ojämn tillgång till information inte är hela förklaringen till ojämlikheterna i utbildningssystemet är det något som ser ut att vara en bidragande faktor, och som är relativt enkelt att adressera. Utifrån de tecken som tyder på att kunskapen om utbildningssystemet och dess hierarkier är ojämnt fördelad mellan olika grupper i samhället skulle ett explicitgörande av de skillnader som finns potentiellt sett ha en utjämnande effekt. Att i studievägledning och andra insatser inte diskutera skillnader och hierarkier i utbildningssystemet kan sägas gynna de grupper som redan har kännedom om dem.

De grundläggande orsakerna till ojämlikheterna inom den högre utbildningen behöver dock sökas i samhällets övergripande ojämlikheter, något som understryks av de prestationsskillnader som barn med olika bakgrund uppvisar. Familjen och den sociala omgivningen fortsätter också att påverka de unga, vilket kommer till uttryck när de får göra sina egna val av utbildning. Att på ett märkbart sätt balansera ut det inflytande som familjen och den sociala omgivningen utövar under de ungas hela uppväxt skulle därför sannolikt fordra betydligt större och tidigare insatser än de temadagar och punktinsatser i högstadiet och på gymnasiet som är relativt vanligt förekommande idag.

Referenser

Korpuslitteratur

Abrahamsen, B. (2020). Færre menn enn kvinner fullfører kvinnedominerte profesjonsutdanninger. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, *61*(3), 241–254. https://doi.org/10.18261/issn.1504-291X-2020-03-03

Adermon, A., Lindahl, M., & Palme, M. (2016). *Den utvidgade familjens betydelse för barns utbildning* (IFAU Rapport 2016:16). IFAU.

Amin, V., Lundborg, P., & Rooth, D.-O. (2015). The intergenerational transmission of schooling: Are mothers really less important than fathers? *Economics of Education Review*, *47*, 100–117. https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2015.01.008

Anderson, L., Egard, H., Nordgren, C., & Staaf, P. (2018). Breddat deltagande för studenter med funktionsnedsättning – En utmaning för den högre utbildningen. *Högre utbildning*, *8*(1), 33–41. https://doi.org/10.23865/hu.v8.1141

Andrade, S. B., & Thomsen, J.-P. (2017). Micro-Educational Reproduction. *Social Forces*, *96*(2), 717–750. https://doi.org/10.1093/sf/sox062

Andrade, S. B., & Thomsen, J.-P. (2018). Intergenerational Educational Mobility in Denmark and the United States. *Sociological Science*, *5*, 93–113. https://doi.org/10.15195/v5.a5

Askvik, T. (2015). Hva velger de som bryter mønsteret? *Tidsskrift for samfunnsforskning*, *56*(4), 450–483. https://doi.org/10.18261/ISSN1504-291X-2015-04-03

Askvik, T. (2019). *Utdanning er utdanning? Underrepresenterte grupper i høyere utdanning og valg knytta til fagfelt*. OsloMet.

Avdic, D., & Gartell, M. (2011). *Studietakten för högskolestudenter före och efter studiemedelsreformen 2001* (IFAU Rapport 2011:14). IFAU.

Berggren, C. (2013). The Influence of Gender, Social Class and National Background on Education and Work Career? *Nordic Journal of Migration Research*, *3*(3), 135–144. https://doi.org/10.2478/njmr-2013-0005

Bertilsson, E. (2014). *Skollärare. Rekrytering till utbildning och yrke 1977–2009*. Uppsala Universitet.

Björklund, A., Fredriksson, P., Gustafsson, J.-E., & Öckert, B. (2010). *Den svenska utbildningspolitikens arbetsmarknadseffekter: Vad säger forskningen* (IFAU Rapport 2010:13). IFAU.

Björklund, A., & Jäntti, M. (2012). How important is family background for labor-economic outcomes? *Labour Economics*, *19*(4), 465–474. https://doi.org/10.1016/j.labeco.2012.05.016

Björklund, A., & Jäntti, M. (2020). Intergenerational mobility, intergenerational effects, sibling correlations, and equality of opportunity: A comparison of four approaches. *Research in Social Stratification and Mobility*, *70*, 100455. https://doi.org/10.1016/j.rssm.2019.100455

Brandén, G. (2019). *Hur påverkar ojämlikheten den socioekonomiska rörligheten? Gatsby-kurvan och dess mekanismer* (IFAU Rapport 2019:21). IFAU.

Bredtmann, J., & Smith, N. (2018). Inequalities in Educational Outcomes: How Important Is the Family? *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, *80*(6), 1117–1144. https://doi.org/10.1111/obes.12258

Bryntesson, A., & Börjesson, M. (2019). *Svenska studenter i Erasmus+ Livsbanor och sociala strukturer.* (UHR Rapport 2019:6). UHR.

Brännström, L., & Stenberg, S. (2021). Primary and Secondary Effects on Long-Term Educational Outcomes of Individuals with Experience of Child Welfare Interventions. *Child Abuse Review*, *30*(1), 48–61. https://doi.org/10.1002/car.2659

Bukodi, E., Erikson, R., & Goldthorpe, J. H. (2014). The effects of social origins and cognitive ability on educational attainment: Evidence from Britain and Sweden. *Acta Sociologica*, *57*(4), 293–310. https://doi.org/10.1177/0001699314543803

Börjesson, M. (2012a). En artegen rekrytering. Studenter i fri konst, 1986, 1996 och 2006. I M. Gustavsson, M. Börjesson, & M. Edling (red.), *Konstens omvända ekonomi. Tillgångar inom utbildningar och fält 1938–2008* (s. 39–66). Daidalos.

Börjesson, M. (2012b). Konstnärliga utbildningar och produktionen av exklusivitet. I M. Gustavsson, M. Börjesson, & M. Edling (red.), *Konstens omvända ekonomi. Tillgångar inom utbildningar och fält 1938–2008* (s. 39–66). Daidalos.

Börjesson, M. (2016). Sociala kartor över utbildningslandskapet: Installationsföreläsning, professuren i utbildningssociologi vid Uppsala universitet, 11 november 2015. *Sociologisk Forskning*, *53*(4), 421–437.

Börjesson, M., Ahola, S., Helland, H., & Thomsen, J.-P. (2014). *Enrolment patterns in Nordic higher education, ca 1945 to 2010* (NIFU Working Paper 2014:15). NIFU.

Börjesson, M., & Broady, D. (2016). Elite Strategies in a Unified System of Higher Education. The Case of Sweden: *L'Année Sociologique*, *Vol. 66*(1), 115–146. https://doi.org/10.3917/anso.161.0115

Börjesson, M., Broady, D., Le Roux, B., Lidegran, I., & Palme, M. (2016). Cultural capital in the elite subfield of Swedish higher education. *Poetics*, *56*, 15–34. https://doi.org/10.1016/j.poetic.2016.02.004

Börjesson, M., Broady, D., & Palme, M. (2020). "In Our School We Have Students of All Sorts". Mapping the Space of Elite Education in a Seemingly Egalitarian System. I F. Denord, M. Palme, & B. Réau (red.), *Researching Elites and Power* (s. 179–191). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-45175-2_14

Carlhed, C. (2017). The Social Space of Educational Strategies: Exploring Patterns of Enrolment, Efficiency and Completion among Swedish Students in Undergraduate Programmes with Professional Qualifications. *Scandinavian Journal of Educational Research*, *61*(5), 503–525. https://doi.org/10.1080/00313831.2016.1172496

Erikson, R. (2016). Is it enough to be bright? Parental background, cognitive ability and educational attainment. *European Societies*, *18*(2), 117–135. https://doi.org/10.1080/14616696.2016.1141306

Erikson, R. (2020). Inequality of Educational Opportunity – The Role of Performance and Choice. *European Review*, *28*(S1), S44–S55. https://doi.org/10.1017/S1062798720000897

Erikson, R., Goldthorpe, J. H., & Hällsten, M. (2012). No way back up from ratcheting down? A critique of the 'microclass' approach to the analysis of social mobility. *Acta Sociologica*, *55*(3), 211–229. https://doi.org/10.1177/0001699312447633

Fekjær, S., & Leirvik, M. (2011). Silent Gratitude: Education among Second-Generation Vietnamese in Norway. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *37*(1), 117–134. https://doi.org/10.1080/1369183X.2011.521365

Grätz, M., Barclay, K. J., Wiborg, Ø. N., Lyngstad, T. H., Karhula, A., Erola, J., Präg, P., Laidley, T., & Conley, D. (2021). Sibling Similarity in Education Across and Within Societies. *Demography*, *58*(3), 1011–1037. https://doi.org/10.1215/00703370-9164021

Haley, A. (2020a). The reproduction of geographically advantaged student groups—Trends in metropolitan student enrolment at Swedish university colleges. *Nordic Journal of Studies in Educational Policy*, *6*(3), 167–178. https://doi.org/10.1080/20020317.2020.1841879

Haley, A. (2020b). Geographical differentiation in access to higher education in Sweden: *Learning and Teaching*, *13*(3), 61–81. https://doi.org/10.3167/latiss.2020.130305

Hall, C. (2012). The Effects of Reducing Tracking in Upper Secondary School: Evidence from a Large-Scale Pilot Scheme. *The Journal of Human Resources*, *47*(1), 237–269.

Hansen, M. N. (2011). Finnes det en talentreserve? Betydningen av klassebakgrunn og karakterer for oppnådd utdanning. *Søkelys på arbeidslivet*, *28*(3), 173–189.

Heiskala, L., Erola, J., & Kilpi-Jakonen, E. (2021). Compensatory and Multiplicative Advantages: Social Origin, School Performance, and Stratified Higher Education Enrolment in Finland. *European Sociological Review*, *37*(2), 171–185. https://doi.org/10.1093/esr/jcaa046

Helland, H., & Heggen, K. (2018). Regional Differences in Higher Educational Choice? *Scandinavian Journal of Educational Research*, *62*(6), 884–899. https://doi.org/10.1080/00313831.2017.1307276

Helland, H., & Wiborg, Ø. N. (2019). How do parents' educational fields affect the choice of educational field? *The British Journal of Sociology*, *70*(2), 481–501. https://doi.org/10.1111/1468-4446.12370

Henriksen, E. K., Dillon, J., & Ryder, J. (red.). (2015). *Understanding Student Participation and Choice in Science and Technology Education*. Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-007-7793-4

Hermansen, A. S. (2016). Moving Up or Falling Behind? Intergenerational Socioeconomic Transmission among Children of Immigrants in Norway. *European Sociological Review*, *32*(5), 675–689. https://doi.org/10.1093/esr/jcw024

Holm, A., Jæger, M. M., Karlson, K. B., & Reimer, D. (2013). Incomplete equalization: The effect of tracking in secondary education on educational inequality. *Social Science Research*, *42*(6), 1431–1442. https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2013.06.001

Holmegaard, H. T. (2015). Performing a Choice-Narrative: A qualitative study of the patterns in STEM students' higher education choices. *International Journal of Science Education*, *37*(9), 1454–1477. https://doi.org/10.1080/09500693.2015.1042940

Holmegaard, H. T., Madsen, L. M., & Ulriksen, L. (2014). A journey of negotiation and belonging: Understanding students' transitions to science and engineering in higher education. *Cultural Studies of Science Education*, *9*(3), 755–786. https://doi.org/10.1007/s11422-013-9542-3

Holmegaard, H. T., Ulriksen, L. M., & Madsen, L. M. (2014). The Process of Choosing What to Study: A Longitudinal Study of Upper Secondary Students' Identity Work When Choosing Higher Education. *Scandinavian Journal of Educational Research*, *58*(1), 21–40. https://doi.org/10.1080/00313831.2012.696212

Holmlund, H., Lindahl, M., & Plug, E. (2011). The Causal Effect of Parents' Schooling on Children's Schooling: A Comparison of Estimation Methods. *Journal of Economic Literature*, *49*(3), 615–651. https://doi.org/10.1257/jel.49.3.615

Hovdhaugen, E., Sandsør, A. M. J., Rønsen, E., & Carlsten, T. C. (2020). *Opptak til høyere utdanning. En studie av konsekvensene av kvote og poengberegning med fokus på psykologi, medisin, jus og grunnskolelærerutdanning* (NIFU Rapport 2020:4). NIFU.

Hovdhaugen, E., & Wiers-Jenssen, J. (2017). *Norske gradsstudenter i utlandet. Hvorfor reiser de ut, og hvor søker de informasjon?* (Arbeidsnotat 2017:1). NIFU.

Hovdhaugen, E., & Wiers-Jenssen, J. (2021). Motivation for full degree mobility: Analysing sociodemographic factors, mobility capital and field of study. *Educational Review*, 1–22. https://doi.org/10.1080/00131911.2021.1912712

Hutters, C., & Brown, R. (2011). *Hvor blev drengene af—Køn og uddannelsesvalg efter gymnasiet*. Center for Ungdomsforskning.

Hällsten, M. (2010). The Structure of Educational Decision Making and Consequences for Inequality: A Swedish Test Case. *American Journal of Sociology*, *116*(3), 806–854. https://doi.org/10.1086/655751

Isopahkala-Bouret, U. (2015). 'It's considered a second class thing.' The differences in status between traditional and newly established higher education credentials. *Studies in Higher Education*, *40*(7), 1291–1306. https://doi.org/10.1080/03075079.2014.881339

Isopahkala-Bouret, U. (2018). Stratification through a Binary Degree Structure in Finnish Higher Education. I R. Bloch, A. Mitterle, C. Paradeise, & T. Peter (red.), *Universities and the Production of Elites* (s. 83–101). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-53970-6_4

Jackson, M., & Jonsson, J. O. (2020). Why Does Inequality of Educational Opportunity Vary across Countries?: Primary and Secondary Effects in Comparative Context. I M. Jackson (red.), *Determined to Succeed?* (s. 306–338). Stanford University Press. https://doi.org/10.1515/9780804784481-013

Jensen, F. (2015). The Impact of Outreach and Out-of-School Activities on Norwegian Upper Secondary Students' STEM Motivations. I E. K. Henriksen, J. Dillon, & J. Ryder (red.), *Understanding Student Participation and Choice in Science and Technology Education* (s. 185–199). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-007-7793-4_12

Karlson, K. B. (2014). Præferencer for reproduktion? En analyse af den sociale stratificering af danske unges uddannelsesforventninger i henholdsvis 1968 og 2011. *Dansk Sociologi*, *25*(3), 93–114. https://doi.org/10.22439/dansoc.v25i3.4877

Langørgen, E., Kermit, P., & Magnus, E. (2018). Gatekeeping in professional higher education in Norway: Ambivalence among academic staff and placement supervisors towards students with disabilities. *International Journal of Inclusive Education*, *24*(6), 616–630. https://doi.org/10.1080/13603116.2018.1476599

Langørgen, E., & Magnus, E. (2018). 'We are just ordinary people working hard to reach our goals!' Disabled students' participation in Norwegian higher education. *Disability & Society*, *33*(4), 598–617. https://doi.org/10.1080/09687599.2018.1436041

Leirvik, M. S. (2010). «For mors skyld». Utdanning, takknemlighet og status blant unge med pakistansk og indisk bakgrunn. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, *10*(1).

Leirvik, M. S. (2012). «Å ta kunsthistorie eller statsvitenskap er en luksus ikke alle kan unne seg»; Kan utdanningsatferd forstås ut fra ulike kapitalformer i etniske nettverk? *Tidsskrift for samfunnsforskning*, *53*(02), 190–216. https://doi.org/10.18261/ISSN1504-291X-2012-02-03

Leirvik, M. S. (2016). «Medaljens bakside»: Omkostninger av etnisk kapital for utdanning. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, *56*(2), 167–198. https://doi.org/10.18261/issn.1504-291X-2016-02-03

Lidegran, I., Börjesson, M., Olsson, C., & Broady, D. (2014). *Utbildningssociologiska analyser av könsskillnader i utbildningssystemet och arbetslivet* (Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi Nr 53). SEC, Uppsala universitet.

Lindahl, L. (2011). A comparison of family and neighborhood effects on grades, test scores, educational attainment and income—Evidence from Sweden. *The Journal of Economic Inequality*, *9*(2), 207–226. https://doi.org/10.1007/s10888-010-9144-1

Lindahl, M., Palme, M., Sandgren Massih, S., & Sjögren, A. (2012). *Intergenerationell rörlighet i inkomster och utbildning – en analys av fyra generationer* (IFAU Rapport 2012:12). IFAU.

Madsen, L. M., Holmegaard, H. T., & Ulriksen, L. (2015). Being a Woman in a Man's Place or Being a Man in a Woman's Place: Insights into Students' Experiences of Science and Engineering at University. I E. K. Henriksen, J. Dillon, & J. Ryder (red.), *Understanding Student Participation and Choice in Science and Technology Education* (s. 315–330). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-007-7793-4_19

Magnus, E., & Tøssebro, J. (2014). Negotiating individual accommodation in higher education. *Scandinavian Journal of Disability Research*, *16*(4), 316–332. https://doi.org/10.1080/15017419.2012.761156

Melldahl, A. (2015). *Utbildningens värde. Fördelning, avkastning och social reproduktion under 1900-talet*. Uppsala universitet.

Melldahl, A. (2018). Modes of reproduction in the Swedish economic elite: Education strategies of the children of the top one per cent. *European Societies*, *20*(3), 424–452. https://doi.org/10.1080/14616696.2017.1371315

Munk, M. D., & Thomsen, J.-P. (2018). Horizontal stratification in access to Danish university programmes. *Acta Sociologica*, *61*(1), 50–78. https://doi.org/10.1177/0001699317694941

Niknami, S. (2016). Intergenerational transmission of education among female immigrants. *Review of Economics of the Household*, *14*(3), 715–744. https://doi.org/10.1007/s11150-015-9294-9

O'Neill, L., Hartvigsen, J., Wallstedt, B., Korsholm, L., & Eika, B. (2011). Medical school dropout - testing at admission versus selection by highest grades as predictors: Admission strategies as predictors for dropout. *Medical Education*, *45*(11), 1111–1120. https://doi.org/10.1111/j.1365-2923.2011.04057.x

Opheim, V. (2011). Changing the System of Student Support in Norway: Intended and Unintended Effects on Students. *Scandinavian Journal of Educational Research*, *55*(1), 39–59. https://doi.org/10.1080/00313831.2011.539853

Orupabo, J., Drange, I., & Abrahamsen, B. (2020). Multiple frames of success: How second-generation immigrants experience educational support and belonging in higher education. *Higher Education*, *79*(5), 921–937. https://doi.org/10.1007/s10734-019-00447-8

Palme, M., Lidegran, I., & Andersson, B. (2012). Konststudenterna och det symboliska kapitalet. I M. Gustavsson, M. Börjesson, & M. Edling (red.), *Konstens omvända ekonomi. Tillgångar inom utbildningar och fält 1938–2008* (s. 111–142). Daidalos.

Prix, I. (2012). Gender Segregation Within Different Educational Levels: Austrian and Finnish Trends in the Light of Educational Reform, 1981–2005. *Scandinavian Journal of Educational Research*, *56*(6), 637–657. https://doi.org/10.1080/00313831.2011.621136

Reisel, L., Hermansen, A. S., & Kindt, M. T. (2019). Norway: Ethnic (In)equality in a Social-Democratic Welfare State. I P. A. J. Stevens & A. G. Dworkin (red.), *The Palgrave Handbook of Race and Ethnic Inequalities in Education* (s. 843–884). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-94724-2_20

Rudolphi, F. (2013). Ever-Declining Inequalities? I M. Jackson (red.), *Determined to Succeed? Performance versus Choice in Educational Attainment* (s. 185–227). Stanford University Press.

Seehuus, S., & Reisel, L. (2017). Betydningen av sosial bakgrunn for kjønnsdeling i høyere utdanning. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, *58*(03), 284–310. https://doi.org/10.18261/issn.1504-291X-2017-03-02

Strömbäck Hjärne, M. (2020). *A fair score?: Group independent validity arguments for college admission tests*. Umeå universitet.

Strømme, T. B. (2021). Educational aspirations and decisions in Barcelona, Spain and Bergen, Norway: The significance of class and class fractions. *Journal of Youth Studies*, *24*(3), 404–425. https://doi.org/10.1080/13676261.2020.1741526

Strømme, T. B., & Hansen, M. N. (2017). Closure in the elite professions: The field of law and medicine in an egalitarian context. *Journal of Education and Work*, *30*(2), 168–185. https://doi.org/10.1080/13639080.2017.1278906

Sundin, R., & Brundell, P. (2021). *Kartläggning och analys av lärosätenas användning av lokalt beslutade urvaldsgrunder* (Dnr 111-42-20). UKÄ.

Taneja-Johansson, S. (2021). Facilitators and barriers along pathways to higher education in Sweden: A disability lens. *International Journal of Inclusive Education*, 1–15. https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1941320

Thomsen, J.-P. (2010). Klasse og kultur på danske universitetsuddannelser. *Dansk Sociologi*, *21*(1), 53–73. https://doi.org/10.22439/dansoc.v21i1.3195

Thomsen, J.-P. (2012). Exploring the heterogeneity of class in higher education: Social and cultural differentiation in Danish university programmes. *British Journal of Sociology of Education*, *33*(4), 565–585. https://doi.org/10.1080/01425692.2012.659458

Thomsen, J.-P. (2015). Maintaining Inequality Effectively? Access to Higher Education Programmes in a Universalist Welfare State in Periods of Educational Expansion 1984–2010. *European Sociological Review*, *31*(6), 683–696. https://doi.org/10.1093/esr/jcv067

Thomsen, J.-P. (2018). Test-Based Admission to Selective Universities: A Lever for First-Generation Students or a Safety Net for the Professional Classes? *Sociology*, *52*(2), 333–350. https://doi.org/10.1177/0038038516653097

Thomsen, J.-P. (2021). The social class gap in bachelor's and master's completion: University dropout in times of educational expansion. *Higher Education*. https://doi.org/10.1007/s10734-021-00726-3

Thomsen, J.-P., Bertilsson, E., Dalberg, T., Hedman, J., & Helland, H. (2016). Higher Education Participation in the Nordic Countries 1985–2010—A Comparative Perspective. *European Sociological Review*, jcw051. https://doi.org/10.1093/esr/jcw051

Thomsen, J.-P., Munk, M. D., Eiberg-Madsen, M., & Hansen, G. I. (2013). The Educational Strategies of Danish University Students from Professional and Working-Class Backgrounds. *Comparative Education Review*, *57*(3), 457–480. https://doi.org/10.1086/670806

Thunborg, C., Bron, A., & Edström, E. (2013). Motives, commitment and student identity in higher education—Experiences of non-traditional students in Sweden. *Studies in the Education of Adults*, *45*(2), 177–193. https://doi.org/10.1080/02660830.2013.11661650

UHR, & CSN. (2019). *Vägen till utlandsstudier* (CSN Rapport 2019:10, UHR Rapport 2019:5). UHR & CSN.

Ulriksen, L., Madsen, L. M., & Holmegaard, H. T. (2015). What Makes Them Leave and Where Do They Go? Non-completion and Institutional Departures in STEM. I E. K. Henriksen, J. Dillon, & J. Ryder (red.), *Understanding Student Participation and Choice in Science and Technology Education* (s. 219–239). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-007-7793-4_14

Ulriksen, L., Madsen, L. M., & Holmegaard, H. T. (2017). The first-year experience of non-traditional students in Danish science and engineering university programmes. *European Educational Research Journal*, *16*(1), 45–61. https://doi.org/10.1177/1474904116678628

Weedon, E. (2017). The construction of under-representation in UK and Swedish higher education: Implications for disabled students. *Education, Citizenship and Social Justice*, *12*(1), 75–88. https://doi.org/10.1177/1746197916683470

Wiborg, Ø. N., & Hansen, M. N. (2018). The Scandinavian model during increasing inequality: Recent trends in educational attainment, earnings and wealth among Norwegian siblings. *Research in Social Stratification and Mobility*, *56*, 53–63. https://doi.org/10.1016/j.rssm.2018.06.006

Wiers-Jenssen, J. (2011). Background and Employability of Mobile vs. Non-Mobile Students. *Tertiary Education and Management*, *17*(2), 79–100. https://doi.org/10.1080/13583883.2011.562524

Referenslitteratur

Allen, A. (2011). Michael Young's The Rise of the Meritocracy: A Philosophical Critique. *British Journal of Educational Studies, 59*(4), 367–382. https://doi.org/10.1080/00071005.2011.582852

Beck, U. (1999). *World risk society*. Polity Press.

Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. SAGE Publications Ltd. https://doi.org/10.4135/9781446218693

Becker, G. S., & Tomes, N. (1986). Human Capital and the Rise and Fall of Families. *Journal of Labor Economics*, *4*(3, Part 2), S1–S39. https://doi.org/10.1086/298118

Boudon, R. (1974). *Education, opportunity, and social inequality: Changing prospects in western society*. Wiley.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press.

Bourdieu, P. (1996). *The state nobility: Elite schools in the field of power*. Stanford University Press.

Breen, R., & Goldthorpe, J. H. (1997). Explaining Educational Differentials: Towards a Formal Rational Action Theory. *Rationality and Society*, *9*(3), 275–305. https://doi.org/10.1177/104346397009003002

Broady, D. (1991). *Sociologi och epistemologi: Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin* (2:a uppl.). HLS förlag.

Broady, D., & Palme, M. (1992). *Högskolan som fält och studenternas livsbanor* (Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi Nr 1). HLS Förlag.

Butler, J. (1993). *Bodies that matter: On the discursive limits of "sex"*. Routledge.

Börjesson, M. (2004). *Det svenska högskolefältet och lärarutbildningarna. 2 reviderad uppl.* (Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi Nr 30). SEC, Uppsala universitet.

Collins, R. (1979). *The Credential society: An historical sociology of education and stratification*. Academic Press.

England, P. (2010). The Gender Revolution: Uneven and Stalled. *Gender & Society*, *24*(2), 149–166. https://doi.org/10.1177/0891243210361475

Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford University Press.

Harris, S. (2012). *Free will* (1:a uppl.). Free Press.

Le Roux, B., & Rouanet, H. (2004). *Geometric data analysis: From correspondence analysis to structured data analysis*. Kluwer Academic Publishers.

Lucas, S. R. (2001). Effectively Maintained Inequality: Education Transitions, Track Mobility, and Social Background Effects. *American Journal of Sociology*, *106*(6), 1642–1690. https://doi.org/10.1086/321300

Palme, M. (2008). *Det kulturella kapitalet: Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988-2008*. Uppsala universitet.

Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Belknap Press of Harvard University Press.

Tinto, V. (1993). *Leaving college: Rethinking the causes and cures of student attrition* (2:a uppl.). University of Chicago Press.

Skeptronhäften
(Skeptron Occasional Papers)
ISSN 0284-0731

1. Anna Lena Lindberg, *"Men Gud förbarme sig, hvilket Publikum!" Om konstpedagogikens rötter i Sverige*, 1987
2. Francine Muel-Dreyfus, *Folkskollärare och socialarbetare. Metodologiska kommentarer till den historiska sociologin*, 1987
3. Theresa Martinet, *En provensalsk bondkvinna och hennes män. Ett exempel på småborgerlig ackumulation*, 1987
4. Anna-Maja Johannesson, *Lärarnas villkor i de första decenniernas folkskola (1850–1880)*, 1989
5. Ronny Ambjörnsson, *The Honest and Diligent Worker*, 1991
6. Collège de France, *Förslag till framtidens utbildning*, 1992
7. Donald Broady & Boel Englund (1992), *Ulf P. Lundgrens skrifter 1966-1991. En bibliografi*, 1992
8. Eva Trotzig, *"qvinnan bär hemmets trefnad på spetsen af sin synål." Kvinnlig skolslöjd i Stockholms folkskolor decennierna runt 1900*, 1992
9. Gisèle Sapiro, *Collective biographies and the theory of "literary fields"*, 1992
10. Monique Pinçon-Charlot & Michel Pinçon, *Considérations sur l'enquête sociologique dans les beaux quartiers*, 1996
11. Barbro Andersson et al., *Recherches sur les champs de production culturel. Travaux récent ou en cours*, 1996
12. Jesper Svenbro, *Vägra läsa, vägra skriva. Attityder till det skrivna ordet i antikens Grekland*, 1997
13. Ann-Catherine Wagner, *Les stratégies transnationales en France*, 1997
14. Sandro Campana Wadman, *Det biologiska och det sociala. Marc Augé om sjukdom och andra olyckor*, 1997
15. Donald Broady, *Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg*, 2 korr. uppl. 1998
16. Christophe Charle, *French Universities and Intellectuals. Two Lectures*, 1998
17. Donald Broady, *Arkeologin och det symboliska kapitalet*, 2003

Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi
(Sociology of Education and Culture Research Reports)
ISSN 1103-1115

1. Donald Broady & Mikael Palme, *Högskolan som fält och studenternas livsbanor*, 1992
2. Mikael Palme, *En "trygg" uppväxtmiljö*, 1992
3. Stig Elofsson, *Vad blev barnen? Rekryteringsstudier*, 1992
4. Annika Ullman, *De plåtslagarna! De plåtslagarna!*, 1992
5. Annika Ullman, *Humaniora som personlighetsfördjupning?*, 1992
6. Donald Broady, *Läsestycken för samhällsvetare*, 1994
7. Boel Englund, *Språk, argumentation och vetenskaplig verksamhet*, 1994
8. Kerstin Skog Östlin, *Fädernas kyrka i Sveriges television*, 1994
9. Mikael Palme, *Valet till gymnasiet*, 1994
10. Mikael Palme, *Gymnasieskolans sociala struktur i Stockholmsregionen före 1991 års skolreform*, 1994
11. Mikael Börjesson, *Det naturliga valet. En studie i studenters utbildningsval och livsstilar*, 1996
12. Richard Palmer, *Socio-Economic Spaces of Transnationally Connected Business Professionals*, 1996
13. Ingrid Heyman, "*...det är utbildningen som gjort att vi kommit någonstans". Studier av tre elitgymnasier med internationalisering på programmet*, 1997
14. Elisabeth Hultqvist "*Jag tycker det är för slappt". Om pedagogiken på det individuella programmet*, 1998
15. Mikael Börjesson, *Kampen om det "internationella". En kartläggning av transnationella strategier vid högskolor och universitet i Stockholm*, 1998
16. Mikael Palme, *The Meaning of School. Repetition and Drop Out in the Mozambican Primary School*, 1998
17. Mikael Palme, *Final Report and Recommendations from the Evaluation of Teaching Materials for Lower Primary Education in Mozambique. I. General Issues*, 1998
18. Kenneth Hyltenstam & Christopher Stroud, *Final Report and Recommendations from the Evaluation of Teaching Materials for Lower Primary Education in Mozambique. II. Language Issues*, 1998
19. Wiggo Kilborn, *Final Report and Recommendations from the Evaluation of Teaching Materials for Lower Primary Education in Mozambique. III. Mathematics*, 1998
20. Ulla Alfredsson & Calisto Linha, *Where God lives. Introduction to a Study of the Independent Protestant Churches in the Maputo Area*, 1998
21. Kenneth Hyltenstam & Christopher Stroud, *Proposals for Revised Language Curricula for Mozambican Primary Schools. A Discussion Document*, 1998
22. Donald Broady et al, *Formering för offentlighet. En kollektivbiografi över Stockholmskvinnor 1880–1920. Forskningsplan*, 1998
23. Ulf Borelius, *Habitus och religionstillhörighet i Peru*, 1998
24. Ulf Borelius, *Tillit och habitus*, 1998
25. Kerstin Sund-Tidholm, *Internationalisering vid gymnasieskolans omvårdnadsprogram. En intervjustudie*, 1998
26. Mikael Börjesson, *An Introduction to Manuel Castells' The Information Age*, 1999
27. Donald Broady, Mats B. Andersson, Mikael Börjesson, Jonas Gustafsson, Elisabeth Hultqvist & Mikael Palme, *Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier*, 2000
28. Donald Broady, *Studier av högskolan och gymnasieskolan som fält. Forskningsprogram 2002–2004*, 2001
29. Esbjörn Larsson, *Inventering av utbildningshistorisk forskning vid svenska lärosäten*, 2003
30. Mikael Börjesson, *Det svenska högskolefältet och lärarutbildningarna*, 2003
31. Ulf Borelius, *Källkritik och befrielseteologi. Ett bidrag till forskningen kring befrielseteologins uppkomst*, 2004
32. Mikael Börjesson, *Gymnasieskolans sociala struktur och sociala gruppers utbildningsstrategier. Tendenser på nationell nivå 1997–2001*, 2004
33. Ingrid Nordqvist & Monica Langerth Zetterman, *Gymnasieskolan som konkurrensfält. Ett regionalt perspektiv – Gävleborgs län*, 2004
34. Ida Lidegran, *Uppsala – en akademiskt dominerad gymnasieskola*, 2 uppl. 2006
35. Mikael Börjesson, *Högre utbildning och nationell härkomst. Exemplet Södertörns högskola*, 2004
36. Mattias Eriksson, *Sociologisk atlas över Stockholm*, 2005
37. Mikael Börjesson, *Transnationella utbildningsstrategier vid svenska lärosäten och bland svenska studenter i Paris och New York*, 2005
38. Esbjörn Larsson, *Det svenska utbildningssystemets födelse. Olika perspektiv på den svenska läroverksutbildningens utveckling under 1800-talet*, 2006
39. Donald Broady, Mikael Börjesson, Emil Bertilsson, Gergei Farkas, Märit Gunneriusson Karlström, Esbjörn Larsson, Ida Lidegran & Ingrid Nordqvist, *Utvärdering av Rekryteringsdelegationen*, 2 rev. uppl. 2006
40. Elisabeth Hultqvist & Mikael Palme, *"Om de kunde ge en mall". En studie av lärarstudenternas möte med lärarutbildningen*, 2006
41. Monica Langerth Zetterman, *Kvinnors mötesplatser och sociala och kulturella tillgångar kring sekelskiftet 1900. Beskrivning av prosopografiskt material inom projektet Formering för offentlighet*, 2006
42. Emil Bertilsson, *Lärarna på skolans kungsväg. Om det naturvetenskapliga programmet på några gymnasier i Uppsala*, 2007
43. Håkan Forsberg, *En skola i tiden. Rosendalsgymnasiets etablering bland Uppsalas gymnasieskolor*, 2008

44. Andreas Melldahl, *Västerled tur och retur. Del 1: Utbildning och ekonomi. En ekonomhistorisk studie av Sverige-Amerika Stiftelsens stipendieverksamhet 1919–2006*, 2008
45. Emil Bertilsson, Mikael Börjesson & Donald Broady, *Lärarstudenter. Utbildningsmeriter och social bakgrund 1977–2007,* 2008
46. Mikael Palme, *Personlighetsutveckling och målrationalitet. Kulturellt kapital i Stockholms gymnasieskolor på 2000-talet*, 2008
47. Emil Bertilsson, Mikael Börjesson & Donald Broady, *Männen flyr fältet. Könsmönster i rekryteringen till svenska lärarutbildningar 1977–2007*, 2009
48. Emil Bertilsson, *Språkens konjunkturer. Del 1: De moderna språken i grund- och gymnasieskolan*, 2010
49. Alexander Ekelund, *Julia Kristevas genomslag i Sverige – fransk feminism som symbolisk tillgång i litteraturkritikens fält*, 2011
50. Esbjörn Larsson, *Ekonomiska förutsättningar för pedagogisk förändring. Kostnaderna i samband med växelundervisningens införande i Sverige under 1820-talet*, 2011
51. Andreas Åkerlund, *Från föreningsverksamhet till statligt intresse. Utlandsriktad utbildnings- och kulturpolitik ca 1880–1945. En översikt*, 2012
52. Tobias Dalberg, *Engelskans utbredning i den svenska högskolan. En kartläggning av engelskspråkiga benämningar av program och kurser i svensk högre utbildning 1993–2009*, 2013
53. Ida Lidegran, Mikael Börjesson, Caroline Olsson & Donald Broady, *Utbildningssociologiska analyser av könsskillnader i utbildningssystemet och arbetslivet*, 2014
54. Carina Carlhed, *Vid den normala studietaktens utkanter. Analyser av studieavbrott på lärarutbildningar vid Uppsala universitet*, 2015
55. Ida Lidegran, Mikael Börjesson, Germund Larsson & Donald Broady, *Forskning och forskarutbildning av utbildningsvetenskaplig relevans vid Uppsala universitet. Inventering 2013*, 2015
56. Ida Lidegran & Astrid Collsiöö, *Nyanlända akademiker och etableringsutbildning. En studie av Korta vägen*, 2018
57. Ida Lidegran & Caitlin McEvoy, *Mentorskap för nyanlända kollegor*, 2019
58. Daan Vandenhaute, *Literary taste. An empirical study of literature scholars, secondary school teachers and students*, 2019
59. Mikael Börjesson, Tobias Dalberg & Ola Agevall, *Högre utbildning som bildningsväg eller yrkesinvestering. Program och fristående kurs i svensk högre utbildning och vid Uppsala universitet, 1993–2016*, 2019
60. Tobias Dalberg, *Studiegångar vid Uppsala universitet. En analys av de fristående kursernas omfattning och relation till kvarvaro, examensfrekvens och övergångar till forskarutbildning*, 2019
61. Ida Lidegran, Lisa Backman & Mikael Börjesson, *Frihet att slippa välja. En intervjustudie med studenter och utbildningsansvariga inom vetenskapsområdet för humaniora och samhällsvetenskap vid Uppsala universitet*, 2019
62. Linus Salö, *Invandrarutredningen och 1970-talets språkideologiska omvälvningar. Till frågan om modersmålsundervisningens kunskapssociologi*, 2020
63. André Bryntesson & Mikael Börjesson, *Breddad rekrytering till högre utbildning. En beskrivning och jämförelse av policy och utfall i de skandinaviska länderna,* 2021
64. André Bryntesson & Mikael Börjesson, *Forskning om rekrytering till högre utbildning i de nordiska länderna, 2010–2021. En kunskapsöversikt,* 2021

Sociology of Education and Culture / Utbildnings- och kultursociologi
www.skeptron.uu.se/broady/sec/
SEC, EDU, Uppsala University, Box 2136, S-750 02 Uppsala

UPPSALA
UNIVERSITET